

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2015

MgA. Eva Nevoralová

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra výtvarné výchovy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Zobrazení matky ve výtvarném projevu předškolních dětí

Visual Representations of the Mother in Pre-School Children's Art

MgA. Eva Nevoralová

Vedoucí práce: PaedDr. Helena Hazuková, CSc.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Učitelství pro mateřské školy

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Zobrazení matky ve výtvarném projevu předškolních dětí“ vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 3. května 2015

.....

podpis

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucí práce PaedDr. Heleně Hazukové, CSc. za cenné rady a podnětné připomínky v průběhu realizace mé práce.

ANOTACE

Tato práce se zaměřuje na problematiku zobrazení matky ve výtvarném projevu předškolních dětí se zřetelem na případné odrazy změn v pojetí role matky ve společnosti. Teoretická část je zaměřena na současný stav poznání o matce a mateřství z hlediska sociologie a genderových studií. Zabývá se též zobrazením matky s dítětem ve výtvarném umění první poloviny dvacátého století. Výzkumná část přináší nálezy o zobrazení matky s dítětem v současném výtvarném umění a dále deskripci a zhodnocení současné praxe vedení výtvarných činností v mateřské škole. Poslední etapou výzkumu je pedagogický experiment, který současně tvoří jádro didaktické části práce. Spolu s dalšími výzkumnými nálezy je i východiskem pro návrhy nových přístupů k tématu „*Matka*“, zaměřených na překonávání dosavadních námětových stereotypů ve výtvarných činnostech vedených učitelkami v mateřské škole. Závěry práce tvoří shrnutí všech výzkumných nálezů, které vybízejí k didaktickému zhodnocení.

KLÍČOVÁ SLOVA

Mateřství, role matky, výtvarné vyjádření, dítě předškolního věku, výtvarné umění, didaktická reflexe.

ANNOTATION

This work is focusing on the issue of the portrayal of the mother in artistic statement of preschool children with a consideration on potential reflections of the changes in the conception of the role of the mother in the public. The theoretical part is focusing on present state of discoveries about the mother and motherhood from the viewpoints of the sociology and gender studies. It also deals with the viewing of the mother with the children in the visual arts from the first half of the twentieth century. The analysis part brings findings about the viewing of the mother with the children in the present visual arts and further description and the evaluation of the present practice of the lead of the art activities in the kindergartens. In the last phase of the research is a pedagogical experiment, which at the same time makes up the core of the didactic work. Together with other research findings it also is a starting point for proposal of new approaches to the theme

„*Mother*“, focusing on overcoming present thematic stereotypes in art activities that is lead by teachers in kindergartens. The concluding work makes up the summary of all research findings, which are encouraging to didactic evaluations.

KEYWORDS

Motherhood, role of the mother, visual expression, pre-school child, visual arts, didactic reflection.

OBSAH

1	ÚVOD.....	9
2	CÍLE A PŘEDPOKLÁDANÉ VÝSTUPY BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	11
3	TEORETICKÁ ČÁST	14
3.1	Role ženy – matky z hlediska sociologie.....	14
3.1.1	Pojetí rodiny a role matky před druhou světovou válkou.....	14
3.1.2	Česká rodina v období socialismu	15
3.1.3	Česká rodina po roce 1989	16
3.1.4	Role matky v postmoderní společnosti a krize současné rodiny	16
3.2	Sociálně psychologický pohled na ženu v roli matky z pozice genderu.....	18
3.2.1	Přiblížení základních pojmů	18
3.2.2	Stereotypy pohlavních rolí	18
3.2.3	Psychologické teorie vzniku a vývoje genderových rozdílů	19
3.2.4	Působení televize a médií na utváření pohlavních rolí	21
3.2.5	Genderové stereotypy v souvislosti s diskriminací žen.....	21
3.2.6	Emancipace žen a feminismus.....	21
3.3	Zobrazení matky s dítětem ve výtvarném umění první poloviny 20. století	22
3.3.1	Proměny mateřství v českém moderním umění ve 20. a 30. letech	23
3.3.2	Výtvarné umění 40. a 50. let v Polsku.....	26
4	VÝZKUMNÁ ČÁST.....	28
4.1	Předmět zkoumání a výzkumný problém	28
4.2	Cíle výzkumu	28
4.3	Výzkumné otázky	30
4.4	Metody výzkumu	31

4.5	Stanovení etap výzkumu	32
4.6	Etapa 1: Zobrazení matky s dítětem v současném výtvarném umění	33
4.6.1	Charakteristika výzkumu	34
4.6.2	Sochařka Dana Marková	35
4.6.3	Malířka, grafička a ilustrátorka Jana Ondrušová – Wünschová	36
4.6.4	Ilustrátorka a malířka Vlasta Švejdová	39
4.6.5	Dílčí závěry a didaktická reflexe Etapy 1	40
4.7	Etapa 2: Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky mateřských škol	41
4.7.1	Charakteristika výzkumu	41
4.7.2	Zpracování dat a jejich interpretace	42
4.7.3	Dílčí závěry a hodnotící reflexe Etapy 2	47
4.8	Etapa 3: Zobrazení matky ve výtvarných činnostech vedených učitelkami MŠ ..	48
4.8.1	Charakteristika výzkumu	48
4.8.2	Zpracování dat a jejich interpretace	51
4.8.3	Dílčí závěry a hodnotící reflexe Etapy 3	52
5	DIDAKTICKÁ ČÁST	55
5.1	Etapa 4: Pedagogický experiment	55
5.2	Etapa 4A: Individuální dotazování zaměřené na děti	55
5.2.1	Charakteristika výzkumu	56
5.2.2	Zpracování dat a jejich interpretace	56
5.3	Etapa 4 B: Realizace výtvarných zadání s námětem „ <i>Matka</i> “	57
5.3.1	Charakteristika výzkumu	57
5.3.2	Zpracování dat a jejich interpretace	62
5.3.3	Dílčí závěry a didaktická reflexe Etapy 4	65
6	SHRNUTÍ ZJIŠTĚNÝCH VÝZKUMNÝCH NÁLEZŮ	68

7	ZÁVĚR.....	73
8	SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ	74
9	SEZNAM PŘÍLOH	78

1 ÚVOD

Jako studentka oboru *Učitelství pro mateřské školy* jsem si před třemi lety zvolila specializaci na výtvarnou výchovu. Vybrat si téma bakalářské práce na katedře výtvarné výchovy bylo tedy mou hlavní motivací. Můj zájem o zhodnocení tematického okruhu „*Matka*“ byl vyvolán skutečností, že zatím nepracuji v mateřské škole. Uvědomuji si tedy, že jako budoucí učitelka budu dětem zadávat různé náměty tohoto tematického celku k výtvarnému zpracování.

Během studia na pedagogické fakultě jsem se přesvědčila, jak podnětné je oživovat výtvarné náměty u předškolních dětí a inspirovat se při jejich výběru poznatky z jiných oborů. Moje práce zjišťuje aktuální stav zkoumané oblasti související s obory sociologie, sociální pedagogiky, sociální psychologie, genderových studií a výtvarného umění. V této souvislosti jsem si kladla otázky: *Změnil se v průběhu posledních let vztah matky a dítěte? Změnila se role matky? Pokud ano, je možné tuto změnu pozorovat ve výtvarném vyjadřování dětí?*

Moje práce se rozšířila o výzkumnou část současného výtvarného umění. Současná výtvarná tvorba může být, jak jsem zjistila, významným inspiračním zdrojem pro výtvarné činnosti v rámci všeobecného vzdělávání.

Svým výzkumem navazuji na diplomovou práci Věry Tollingerové¹ i na další diplomové práce², které se zabývají inovací výtvarných námětů v rámci výtvarných tematických celků. Výzkumy v rámci těchto diplomových prací bylo opakovaně ověřeno, že inovativní témata mají pro děti mnohem větší rozvíjející potenciál než tradiční náměty.

Téma „*Matka*“ je v mateřské škole častým námětem. Zajímalo mě, jakým způsobem jej učitelky dětem nabízejí.

¹ TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

² Viz Výběr diplomových prací v Seznamu použitých informačních zdrojů.

Moje práce má případné využití v praxi učitelek mateřských škol. Podává návod, jak může učitelka o daném tématu uvažovat. V rámci výzkumu jsem chtěla nabýt výtvarné kompetence a podělit se o ně s učitelkami, které mají zájem své znalosti dále prohlubovat i po ukončení pregraduálního vzdělávání.

Protože jsem pracovala s malým výzkumným vzorkem a výzkumné šetření probíhalo krátkou dobu, uvědomuji si, že z jeho výsledků není možné vytvořit dlouhodobé situační závěry. Můj výzkum pouze mapuje situaci v mnou zkoumaných vzorcích, ve kterých se zaměřuji na nejstarší věkovou skupinu předškolních dětí (průměrný věk dětí: 5,5 let).

Protože nepracuji v mateřské škole, nebylo možné udělat vstupní a výstupní diagnózu kontrolní skupiny při dlouhodobějším pozorování dětí. Přesto jsem udělala výzkumné mikrosondy a navrhla metodiku šetření, jež mohou provést učitelky mateřských škol, které mají o tuto problematiku zájem.

2 CÍLE A PŘEDPOKLÁDANÉ VÝSTUPY BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Ve své bakalářské práci navazuji na poznatky diplomové práce (dále jen DP) Věry Tollingerové³ (dále jen Tollingerová). Studentka ve své práci zkoumala, jaké mají žáci mladšího školního věku představy o aktivitách typických pro matku. Zabývala se otázkou, zda se změna role matky projevuje ve výtvarném vyjádření dětí. Došla k závěru, že ve výtvarném zobrazení nadále přetrvávají námětové stereotypy⁴ (maminka uklízí, vaří, je na procházce). Zjistila, že tyto stereotypy opakuji děti nejen spontánně, ale i ve výtvarných úkolech zadávaných učitelkami, které o námětu „*Matka*“ příliš neuvažují nebo necítí potřebu je inovovat. Vžití stereotypy tak v dětech upevňují. Děti, se kterými tato autorka vedla rozhovory, jí byly schopny vyjmenovat obsáhlý repertoár dovedností, kterými jejich matka disponuje. Nedokázaly je však výtvarně vyjádřit, protože neuměly nebo měly obavu zobrazit lidskou postavu. V závěrech svého šetření uvádí, že se změny role matky ve výtvarných námětech nabízených učitelkami nijak zásadně neprojevily. Jen výjimečně se objevily náměty, které poukazují na technické dovednosti matky, které byly dříve považovány spíše za mužskou záležitost (matka řídí auto, ovládá práci na počítači apod.) Závěry z jejího výzkumného šetření mi posloužily jako východisko k mé bakalářské práci. Moje práce je rozdělena na teoretickou, výzkumnou a didaktickou část.

Hlavní cíle bakalářské práce

- Přispět k prohloubení kompetencí učitelek mateřských škol v oblasti vedení výtvarných činností dětí.
- Motivovat učitelky k inovacím a aktualizacím při výběru a didaktickém zhodnocení tradičních námětů pro dětské výtvarné činnosti na příkladu tematického celku „*Matka*“.

³ TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

⁴ Stereotyp – psychologie, sociologie – ustálený a navyklý vzorec myšlení nebo chování; Stereotypní – stále se opakující, stále stejný, neměnný, obvyklý, pravidelný, běžný (hanl. – šablonovitý, otelý, prázdný, jednotvárný, nudný). Podle: *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. [Sv.] 7., Ř-Š. Vyd. 1. Praha: Diderot, 1999. 428 s. Encyklopedie Diderot. ISBN 80-902555-2-3.*

Dílčí cíle bakalářské práce

- 1) Ověřit, zda se probíhající změny v chápání pojetí role matky v současné společnosti projevují:
 - a) Ve výtvarném vyjádření dětí ve výuce výtvarných činností v mateřské škole.
 - b) Ve výtvarném umění jako významném inspiračním zdroji pro výtvarné činnosti v rámci všeobecného vzdělávání.

Předpokládané výstupy bakalářské práce

Využití všech získaných výzkumných dat a jejich didaktická reflexe v pregraduálním a zejména postgraduálním vzdělávání učitelek mateřské školy pro:

- a) Utváření jejich nového náhledu na téma „*Matka*“ v kontextu širších vzdělávacích celků.
- b) Další možné inovace tohoto tématu a jeho konkretizaci v námětech výtvarných úkolů, které budou záměrně stimulovat jak rozvoj výtvarného vyjádření, tak dětské prekoncepty⁵ „*Matky*“.

Prostředky k dosažení cílů a výstupů bakalářské práce

- 1) V teoretické části:
 - a) Prostudovat odbornou literaturu a shromáždit poznatky z oblasti sociologie, sociální pedagogiky a sociální psychologie, důležité pro posuzující náhled učitele na přípravu, realizaci a hodnotící reflexi výtvarných aktivit v souvislosti s pojetím role matky v současné společnosti.
 - b) Shromáždit poznatky z oblasti výtvarného umění.
- 2) Ve výzkumné části:
 - a) Popsat aktuální stav současné umělecké výtvarné tvorby (Etapa 1).
 - b) Provést deskripci současné praxe výtvarných činností na téma „*Matka*“ v mateřské škole. V souvislosti s deskripcí vypracovat metodiku šetření, která by přinesla aktuální informace o repertoáru námětů tematického celku „*Matka*“, který nabízejí učitelky mateřských škol (Etapy 2 a 3).

⁵ Prekoncept – představa, osobní názor.

3) V didaktické části a závěrech výzkumu:

- a) Ověřit možnosti inovací tématu ve výtvarných úkolech realizovaných s konkrétními skupinami dětí ve vlastním pedagogickém experimentu (Etapa 4). V této souvislosti vypracovat metodiku šetření přinášející didaktickou reflexi všech výtvarných úkolů a využitelnou i dalšími učitelkami v praxi pro jejich sebehodnotící reflexi.
- b) Upozornit na konkrétní nedostatky v připravenosti učitelek a jejich přístupu k vedení dětských výtvarných činností v mateřské škole (zmínit možnosti jejich nápravy a předcházení).
- c) Formulovat principy pro didaktickou reflexi tématu „*Matka*“ nejen ve výtvarných činnostech.
- d) Navrhnout možné východisko pro pojetí námětů a úkolů tématu „*Matka*“ včetně formulace základních didaktických a metodických pokynů.

Použité metody řešení bakalářské práce:

- 1) Studium odborné literatury
- 2) Rozhovory
- 3) Dotazníkové šetření
- 4) Pozorování
- 5) Experiment
- 6) Analýza dětské výtvarné autentické dokumentace
- 7) Analýza autentických výtvarných uměleckých děl
- 8) Interpretace získaných dat a jejich přehledné uspořádání

3 TEORETICKÁ ČÁST

Poznatky zabývající se mateřstvím z pohledu sociologie, sociální psychologie, sociální pedagogiky, genderové problematiky a výtvarného umění umožňují hodnotící náhled na pojetí role matky v současné společnosti. Poučení z těchto poznatků, kterými se v teoretické části zabývám, je nezbytné pro realizaci a hodnotící reflexi výtvarných činností v mateřské škole.

3.1 Role ženy – matky z hlediska sociologie

Role ženy a matky úzce souvisí s vývojem rodiny ve společnosti. Pokud se tedy chceme zabývat tímto tématem, musíme zmínit poznatky z oblasti sociologie rodiny.

3.1.1 Pojetí rodiny a role matky před druhou světovou válkou

Jak uvádí Ivo Možný⁶ (dále jen Možný), zájem o otázky sociologie rodiny začíná v české sociologii u Tomáše Garrigua Masaryka. Podle Možného vysvětloval Masaryk příčiny poddanství žen jejich ekonomickou a právní závislostí na manželovi. Základní příčinou útlatku ženy byl vlastní manžel a základní dimenzí nerovnosti byla nerovnost v manželském páru. Nástroj osvobození žen spatřoval v otevření světa práce ženám, tedy v placeném zaměstnání ženy mimo domácnost. Masarykův náhled na tuto problematiku vychází z liberálních tradic. Zabýval se ženskou emancipací a po celý život psal a přednášel ve prospěch nároku žen na vzdělání a jejich rovnoprávné postavení ve společnosti. Pobuřovalo ho tehdy všeobecně rozšířené přesvědčení o ženské méněcennosti a přirozeném poddanství žen mužům.⁷

Křesťanství v té době pojímalo manželství jako nezrušitelnou instituci. S postupem dalších let je manželství nahrazeno občanskou smlouvou, kterou lze vypovědět rozvodem. Úkolem ženy – matky byly v té době téměř výhradně výchova dětí a starost o domácnost.⁸

⁶ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Vyd. 2., uprav. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008, 323 s. Studijní texty, Sv. 38. ISBN 978-80-86429-87-8.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

3.1.2 Česká rodina v období socialismu

Základní funkcí rodiny je podle Možného⁹ reprodukce druhu a péče o potomstvo. Toto neplatí jenom pro člověka, ale i pro všechny pohlavně se rozmnožující druhy. Způsob péče o potomstvo se předává nejen učením, ale především v genech i s přesně určenou rolí samic a samců.

Česká společnost náležela svým rodinným chováním k západnímu typu sociálního života. Charakteristický pro ni byl pozdější věk sňatku (pro muže okolo třiceti a pro ženy okolo dvaceti pěti let). S tím byl spojený i vyšší věk prvorodiček a vyšší podíl celoživotně svobodných (kolem deseti až patnácti procent).

Na konci čtyřicátých let dochází k velkému poválečnému baby – boomu, který byl v české společnosti už před koncem války, protože rodičovství chránilo před nuceným nasazením v Třetí říši. Nárůst porodnosti lze také spatřovat v poválečné euforii a ve změně společenského systému, který sliboval podporu rodiny a vysokou zaměstnanost. Během padesátých let přichází opět propad porodnosti mimo jiné i vlivem sociálního traumatu z politických procesů a také zavedením potratového zákona z roku 1957.

Ženy jsou v padesátých letech hnány do světa práce zpočátku i administrativním nátlakem. Od konce padesátých let pak ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. Mateřství, které bylo do té doby celoživotním údělem ženy, se stává významnou, ale v prodlužujícím životě poměrně krátkou epizodou.

Po sovětské okupaci v roce 1968 Husákův režim prodloužil mateřskou dovolenou, zvýšil sociální dávky, zavedl výhodné půjčky pro mladé rodiny a zvýšil výstavbu nových bytů. Tyto a ještě jiné aspekty vedou k výraznému nárůstu porodnosti, tzv. baby – boomu sedmdesátých let. Velká část populace sedmdesátých a osmdesátých let je znechucena normalizací a považuje za své útočiště právě rodinu.¹⁰

⁹ MOŽNÝ, Ivo. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 207 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 80-717-8624-1.

¹⁰ *Ibid.*

3.1.3 Česká rodina po roce 1989

Česká rodina, tak jako rodina v celé západní civilizaci, se v posledních několika desetiletích dosti vzdálila od ustáleného modelu tradiční rodiny, který platil v Evropě celé tisíciletí. Byl založen na přísné monogamii, zákazu sexu mimo manželství a na vzájemně komplementární roli muže a ženy. Tato změna byla nastartována několika vynálezy a také zráním společnosti. Ekonomika společnosti již není závislá pouze na podílu fyzicky namáhavé práce, pro kterou mají od přírody lepší tělesné předpoklady muži. Hospodářská síla společnosti se dnes stále více opírá o intelektuální zdatnost (věda, technika, výzkum, informační technologie) a o schopnost člověka jednat s lidmi (manažerské a řídicí funkce); a těmito vlastnostmi jsou muži i ženy vybaveni stejně.

Zlom v náhledu populace na rodičovství a mateřství nastává po roce 1989, kdy společnost nabízí nové možnosti a mít děti znamená vyšší náklady nejen ve stoupajících cenách, ale také ve ztrátě ušlých příležitostí. Mladá generace může náhle cestovat, podnikat či studovat. Česká děvčata, která se za bývalého režimu zajímala o mateřství, roli matky odkládají.¹¹

3.1.4 Role matky v postmoderní společnosti a krize současné rodiny

Charakteristickým znakem postmoderní doby je pluralismus, a to nejen politický, ale i pluralismus, který prochází napříč celou společností a dotýká se vztahů rodinných, rodičovských i reprodukčního chování.

Nejvýznamnější změnu v reprodukčním řádu však způsobil na konci dvacátého století vynález a všeobecné rozšíření spolehlivé ženské antikoncepce. O tom, kdy a zda se vůbec narodí dítě, rozhoduje žena. I nezamýšlené početí lze dodatečně korigovat umělým přerušením těhotenství. Jak píše Možný: „*Kult mateřství, který chránil rodinu, je na ústupu, a mnohde už z něho příliš nezbylo.*“¹²

Asi v první polovině sedmdesátých let dochází v západních evropských společnostech ke snižování počtu narozených dětí a česká společnost je následuje zhruba s patnáctiletým

11 MOŽNÝ, Ivo. Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 207 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 80-717-8624-1.

12 *Ibid.*, s. 22.

odstupem. Ubylo manželských svazků a stále více dětí se rodí neprovdaným ženám. Mnohé žijí v neformálním svazku s otcem svého dítěte.¹³

Poslední tři desetiletí změnilo v západoevropských společnostech dlouho ustavované reprodukční poměry založené na křesťanských zásadách, a tím došlo ke změně náhledu na původní klasickou rodinu, pro kterou byl otec téměř nepostradatelný. První příčinou tohoto trendu je existence sociálního státu. Opustil-li v klasické dřívější rodině muž matku svého dítěte, znamenalo to pro ni většinou údel hmotného a sociálního strádání. Opustí-li dnes otec rodinu, přebírá jeho funkci sociální stát. V raném mateřství podporuje stát neúplnou rodinu dávkami. Dále stát ženě nabízí širokou škálu povolání, která jsou s výjimkou raného mateřství slučitelná s rodičovstvím. Především však všeobecná životní úroveň stoupla natolik, že ani její pokles při handicapu neprovdaných mateřství neznamená u velké většiny populace upadnutí do bída.¹⁴

Žena jako matka byla tedy v průběhu tohoto vývoje osvobozená od závislosti na muži – otci jejích dětí. Tato emancipace ženy osvobodila i otce; oslabila sociální tlak, který ho dříve nutil stát po boku matky při výchově dětí. V tomto klimatu žijící muži i ženy se jen obtížně rozhodují mít děti. Například v Německu třetina párů zůstává ze svého rozhodnutí dobrovolně bezdětná a také u nás podíl dobrovolně bezdětných stoupá.

Struktura rodiny v postmoderní společnosti je variabilní a individualizovaná. Patří sem např. různé typy nesezdaného soužití, rodiny svobodných matek, soužití homosexuálů s adoptovaným dítětem, rodiny prarodičů starajících se o dítě namísto svých rodičů. Domácnosti tvořené rodinným manželským párem s dětmi (což se tradičně chápe jako rodina) tvoří dnes v Evropě asi jen čtvrtinu všech domácností. V této souvislosti se často hovoří o krizi současné rodiny.¹⁵

Možný uvádí, že tuto krizi rodiny provází výrazný pokles porodnosti (u nás připadá 1,2 dítěte na jednu ženu), který je dán především nerozhodností mladých lidí stát se rodiči.

¹³ MOŽNÝ, Ivo. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 207 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 80-717-8624-1.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Vyd. 2., uprav. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008, 323 s. Studijní texty, Sv. 38. ISBN 978-80-86429-87-8.

Také vzdělání ženy je jakousi antikoncepcí. Čím vzdělanější žena, tím menší pravděpodobnost, že bude mít dítě. Další vývoj rodiny však vidí tento známý český sociolog optimisticky. Dle sociologického výzkumu si osm z deseti lidí klade rodinu za svůj nejvyšší životní cíl.¹⁶

Rodina je dle Možného fascinující téma, které je klíčové pro pochopení všech společenských procesů.¹⁷

3.2 Sociálně psychologický pohled na ženu v roli matky z pozice genderu

V následující kapitole se zabývám problematikou genderu, která velmi úzce souvisí s tématem mé práce. Společnost vytvořila soubor norem, které jsou jiné pro muže a jiné pro ženy. Podle těchto norem se očekává, že se jednotlivé *gendery* budou chovat. Lidé pak na těchto základech vytváří tzv. *genderové stereotypy*, tedy představy „skutečné ženy“ a „skutečného muže“, jinými slovy to, co se od nich očekává vzhledem k jejich pohlaví.

3.2.1 Přiblížení základních pojmů

Gender – společensky utvářené postoje a modely chování, obvykle dichotomicky dělené na mužské a ženské.

Genderové role – společenské role předepisované členům společnosti na základě jejich pohlaví.

Genderové stereotypy – zjednodušující a paušalizující obecné popisy maskulinity a femininity.¹⁸

3.2.2 Stereotypy pohlavních rolí

Harmut Karsten (dále Karsten) tvrdí, že pohlavní socializace, která do znevýhodněné pozice staví spíše ženy než muže, začíná, a to nejen v evropské kultuře, na samém počátku dětství.¹⁹

¹⁶ *Před půlnocí*. TV, ČT1. 18. 7. 2006, 23:32. Dostupné z:

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095690193-pred-pulnoci/306281381940718>

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ RENZETTI, Claire M. a CURRAN, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*: 1. Vyd. Praha: Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2. s. 58.

¹⁹ KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X.

Genderová rozdílnost je spjata s kořeny biologickými, psychologickými i společenskými. Autor též zmiňuje, jak souvisí sociální role ženy a muže s pohlavními rolemi. Na otázku, co je typicky mužské a typicky ženské, není snadné nalézt jednoznačnou odpověď. Tyto stereotypy mužům i ženám usnadňují, ale mnohdy také stěžují, přístup k povoláním a ke skupinám daným společností. I když v poslední době zaznamenáváme řadu změn v sociálních rolích muže a ženy, stále přetrvává skutečnost, že ženy pracují spíše v sociální sféře, zatímco muže v povoláních technického zaměření. Přesto však zejména v poslední době dochází k jistému vyrovnání stereotypních pohlavních rolí, což obecně souvisí se společenskou proměnou jako takovou. Ženy dnes hojněji než dříve vykonávají vedoucí funkce v oblastech politiky, kultury i hospodářství, tedy v oblastech, které byly v minulosti vyhrazeny mužům.²⁰

3.2.3 Psychologické teorie vzniku a vývoje genderových rozdílů

Psychologové zkoumali chování dívek a chlapců od nejútlejšího dětství až do doby dospívání. Snažili se přitom odpovědět na otázku, proč si dívky a chlapci vytvářejí rozdílný druh chování a proč mají zpravidla rozdílné zájmy a záliby. Dívky si zpravidla hrají s panenkami, zatímco u chlapců převažuje hra s auty. Tyto psychologické výzkumy, se především zaměřovaly na aspekt role rodičů. Až nedávná doba začíná brát v potaz vlivy ostatních osob a médií na vývoj těchto pohlavních rolí. Výzkumy posledních let poukazují stále četněji na existenci a význam změn pohlavní role v dospělosti i ve vyšším věku.²¹

Karsten uvádí rozlišení čtyř psychologických teorií vzniku a vývoje pohlavních rozdílů: *teorii utvrzování, teorii napodobování, teorii ztotožnění a teorii poznávání.*

Teorie *utvrzování* je založena na tom, že pohlavně specifické chování je postaveno na faktu, že chlapci a děvčata jsou od nejútlejšího dětství utvrzováni v takových způsobech chování, jež společnost považuje za adekvátní jejich pohlaví. Příkladem takových teorií je např. teze, že od chlapců a dívek se očekává rozdílné chování: „*Správný‘ kluk nepláče,*

²⁰ KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X.

²¹ *Ibid.*

*brání se a snaží se prosazovat svá práva.*²² Dívky jsou pak poddajnější, ústupnější a přizpůsobivější. Další z těchto tezí je, že rodiče a další blízké osoby se chovají jinak k chlapcům a jinak k dívkám. Agresivní chování se např. chlapcům trpí spíše než dívkám: „*Nemůžeš přece tak řídit, copak jsi kluk?*“²³

I když řadu let stoupá počet rodičů, kteří se tato obvyklá klíše pohlavních rolí snaží výchovou vyrovnat, průzkumy z poslední doby pořád dokládají skutečnost, že u rodičů stále přetrvávají genderově stereotypní modely výchovy.²⁴ Z vlastní zkušenosti praxe na základní umělecké škole vím, že rodiče podporují hudební vzdělávání a tanec spíše u dívek, zatímco u chlapců preferují sportovní aktivity.

Další teorií, kterou Karsten uvádí, je teorie *napodobování*. Chlapci a dívky získávají chování typické pro své pohlaví napodobováním vzorů téhož pohlaví. Chlapci často imitují své otce a mužské vzory, dívky pak napodobují matky a ženské vzory.

Teorie *ztotožnění* se pak ubírá k významu primárních vztahů, souvisejících se skutečností, že jedním z nejdůležitějších sociálních vztahů je vztah matky a dítěte. V prvních letech života se mezi dítětem a nejdůležitějšími blízkými osobami (zpravidla jsou to otec a matka) rozvíjí silný emocionální vztah. Dívka se identifikuje s matkou a chlapec s otcem.²⁵

Poslední z vysvětlovaných teorií je teorie *poznávání*. Jde o základní kognitivní předpoklad, tedy povědomí o trvalé a neměnné příslušnosti k danému pohlaví. Jedná se o tzv. *nezměnitelnost pohlaví*.²⁶

²² KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X. s. 32.

²³ *Ibid.* s. 32-33.

²⁴ KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

3.2.4 Působení televize a médií na utváření pohlavních rolí

Televize má podle Karstena bezpochyby nemalé účinky na vývoj představ o pohlavních rolích u dětí. Přesto však nelze tvrdit, že děti, které se méně dívají na televizi, vykazují méně tradiční chování ve své pohlavní roli. Je totiž nutné brát v potaz působení blízkých osob a dalších socializátorů dítěte.²⁷

3.2.5 Genderové stereotypy v souvislosti s diskriminací žen

V poslední době se v souvislosti se změnou postavení a role ženy a muže ve společnosti hovoří o diskriminaci žen.²⁸ „*Diskriminace je situace, kdy se s nějakou osobou zachází hůře než s jinou, například proto, že se narodila s ženským pohlavím.*“²⁹ To je do jisté míry dáno předsudky, které se k oběma pohlavím vážou v naší společnosti, např., že ženy jsou nešikovné v technických oborech a muži nejsou schopni pečovat o malé děti. Tyto předsudky mají kořeny hluboko v dětství a souvisejí s tím, co hned od narození odděluje chlapecký a dívčí svět. Tominová uvádí jako příklad svět hraček jako nejrůznějších zmenšenin domácích potřeb – kuchyněk, žehliček, smetáček pro dívky a robotů, autíček a stavebnic pro chlapce. Genderové stereotypy vedou k diskriminaci na základě pohlaví. Vědní obor *gender studies* (genderová studia) se zabývá tím, co z našeho chování je ovlivněno skutečností, že jsme se narodili jako muž nebo jako žena.³⁰

3.2.6 Emancipace žen a feminismus

Nelze opomenout, že se mnohé genderové studie velmi zásadně zabývají otázkou feminismu a emancipace dnešních žen. Otázky, týkající se feministických výzkumů slouží

²⁷ KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X.

²⁸ MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, Michaela. *Rodina a práce: jak je sladit a nezbláznit se*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 157 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-615-5.

²⁹ *Ibid.*, s. 35.

³⁰ MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, Michaela. *Rodina a práce: jak je sladit a nezbláznit se*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 157 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-615-5.

k posílení povědomí o genderové nerovnosti ve společnosti. Feministické hnutí se obecně snaží o rekonstrukci genderu.³¹

Problémem ženy – matky v dnešní době je sladění profesního a rodinného života. Toto téma úzce souvisí právě s problematikou feminismu. Samostatná emancipovaná žena, která kombinuje péči o dítě a zaměstnání a má např. partnera na rodičovské dovolené, může být lidmi označena za feministku. Okolím je pak za to často neoprávněně odsuzována.³²

3.3 Zobrazení matky s dítětem ve výtvarném umění první poloviny 20. století

Jak souvisí mateřství s moderním uměním a proč bývají považovány za neslučitelné kategorie? Pokusme se najít jejich společné body.

„Antropologické, filozofické a historické texty, které se v době zrodu moderní kultury zabývaly rolí a významem pohlaví, ‚žensství‘ většinou nahlížely jako opak moderního. Romantický pohled na ženu jako nositelku a ochranitelku přírodních zákonitostí přežíval po celé 19. století.“³³ Žena byla v té době spojována s primitivismem ve smyslu jejího sepětí s přírodou, ale i ve smyslu nižšího stupně civilizačního a psychického vývoje. Tyto populární teorie jen potvrdily zažitý stereotyp, že primárním a hlavním úkolem ženy je reprodukce. Úděl mateřství se tak ženě stal hlavní překážkou v myšlence ženské emancipace. Žena byla spojována s jakýmsi konzervativizmem v negativním, ale i pozitivním slova smyslu. To, že byla matkou, z ní po staletí vytvořilo jakýsi „kult stability“ spojený s reprodukcí, na který se v krušných dobách spoléhalo. Podle toho byla ve výtvarném umění také zobrazována.

³¹ RENZETTI, Claire M. a CURRAN, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*: 1. Vyd. Praha: Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.

³² MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, Michaela. *Rodina a práce: jak je sladit a nezbláznit se*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 157 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-615-5.

³³ PACHMANOVÁ, Martina. *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*. 2014-12-22. [online]. [cit. 2015-2-10]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=42>

Žena – matka ale nebyla ve výtvarném umění 19. století pouze předmětem stability. Kontexty tvorby výtvarného umění moderních umělců zobrazovaly ženu – matku i s její odvrácenou stranou.

V ikonografii *fin de siècle* byla matka zobrazována s obdobnou ambivalencí. Byla bytostí milovanou i nenáviděnou. „Zobrazení ženy ve výtvarném umění v této době dominuje na jedné straně idealizovaná bytost neposkvrněné světice a na straně druhé obávaná, proradná a krvelačná žena – vamp.“³⁴ Dá se však říci, že v době *fin de siècle* byl motiv matky stále ještě motivem, o kterém se přinejmenším hovořilo a výtvarné umění se jej týkalo. Nástup avantgardy na počátku dvacátých let jej odsunul na okraj zájmu. Začíná se radikalizovat odpor k mateřství. Objevují se pouze volné variace na motiv mateřství, které v meziválečné době nalezneme.

V „bezmateřském“ prostoru českého meziválečného umění tak zůstává výjimkou několik málo představitelů sociálního umění, jemuž se ve dvacátých a třicátých letech věnovaly také ženy.³⁵

3.3.1 Proměny mateřství v českém moderním umění ve 20. a 30. letech

Vysvětlením, proč se v této kapitole podrobně věnuji období dvacátých a třicátých let 20. století ve výtvarné umělecké tvorbě, je mimo jiné inspirace výstavou (kterou jsem navštívila v červenci 2014) malířky Vlasty Vostřebalové Fischerové³⁶ (1898-1963). Autorka se stejně jako např. její přítelkyně malířka Milada Marešová (1901-1987) intenzivně věnovala tématu mateřství. Výtvarnice Milada Marešová (dále jen Marešová) a Vlasta Vostřebalová Fischerová jsou v řadě publikací označovány za zapomenuté ženy českého moderního umění, za jedny z mála žen – umělkyní.

³⁴ PACHMANOVÁ, Martina. *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*. 2014-12-22. [online]. [cit. 2015-2-10]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=42>

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Vlasta Vostřebalová Fischerová – Mezi sociálním uměním a magickým realismem*. Galerie hlavního města Prahy (28. 5. – 14. 9. 2014), Dům U Zlatého prstenu, autorkami výstavy: Martina Pachmanová a Michala Frank Barnová.

Marešová svým dílem odhalovala mnohá, v té době, tabuizovaná témata, k nimž patřilo i mateřství. K jejím nejpůsobivějším dílům s touto tematikou patří *Těhotná* (1934). Obraz navazuje na křesťanskou ikonografii s motivem očekávání Panny Marie, avšak získává nové kontexty. Dílo ukazuje, jak mocně jsou ženy svázány společenskými předsudky. Mateřství tedy u Marešové není pojato jako radostné očekávání potomka, ale jako zdroj frustrace a symbol nejistoty. Osud opuštěné ženy čeká společenské ponížení.³⁷

„Ačkoliv modernismus mateřství tabuizoval, postava matky moderní kulturu nadále držela v šachu. (...) Zabýváme-li se totiž kteroukoli historickou etapou, neměli bychom si všímat jen toho, co je v ní viditelné a vyslovené, ale také co v ní chybí a proč. (...) Modernita mateřství potlačovala, jelikož ztělesňovalo řadu sociálních problémů moderní společnosti.“³⁸

Dílo Vlasty Vostřebalové Fischerové

Před listopadem 1989 se Vlastě Vostřebalové Fischerové (dále jen Fischerová) in memoriam, dostalo pozornosti a to v několika výstavách u nás i v zahraničí. V sedmdesátých a osmdesátých letech se nicméně mluvilo o jejím členství v komunistické straně a její tvorba byla neprávem účelově představována jako sociální kritika, která brojí proti kapitalistické společnosti. Tato skutečnost způsobila, že byla autorka přiřazována k širokému proudu českého sociálního umění. Zmiňovaná výstava autorčina díla (viz výše) chtěla tuto jednostrannost poněkud osvětlit.³⁹

U Fischerové se motiv ženy – matky stává ztělesněním údělu ženy, nikoli ženské krásy, jako tomu bylo v minulosti. *„Vostřebalová Fischerová se záměrně odvracela od světa mondénních ‚femmes nouvelles‘, jimž se v meziválečné době s ironií sobě vlastní věnovala například Milada Marešová. Ideál ‚civilizované ženy‘ – příznak moderního kapitalismu*

³⁷ PACHMANOVÁ, Martina. *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*. 2014-12-22. [online]. [cit. 2015-2-10]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=42>

³⁸ *Ibid.*

³⁹ VOSTŘEBALOVÁ FISCHEROVÁ, Vlasta. *Mezi sociálním uměním a magickým realismem*. 2014-5-28. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: www.ghmp.cz/vlasta-vostrebalova-fischerova-mezi-socialnim-umenim-a-magickym-realismem/

stejně jako manifestovaných avantgardních ideálů – Vostřebalová Fischerová považovala za odtržený od skutečného života většiny žen. Daleko více ji zajímala žena, bojující svůj existenční a existenciální zápas a skrze ni se snažila odhalit odlišnost ženské zkušenosti v patriarchálním světě a vymezit se proti stereotypním konstruktům ženství.“⁴⁰

Díla Fischerové jsou autentickým prožitkem těžkého životního údělu ženy na okraji společnosti. Autorka hledala příčiny i následky jejího možného sociálního vyloučení. Ženy v dílech Fischerové často končí tragicky – pominutím smyslů, vraždou nebo sebevraždou. K takto laděným dílům patří uhlová kresba z roku 1935 *Matka vražednice*. Kresba má poukázat na mateřství jako na mučivý boj. Ke klíčovému dílu Fischerové z třicátých let, které ukazují stinnou stránku mateřství, bezpochyby patří dvě verze díla *Utopená* (kolem roku 1934), která znázorňují mrtvou těhotnou ženu, jejíž tělo bylo vyplavené na hladinu. Dílo bylo pravděpodobně inspirováno reálnou událostí.⁴¹

Zajímavou etapou v tvorbě Fischerové jsou díla zabývající se odvrácenou stranou podob života dětí na periferii společnosti. U Fischerové měly děti periferie vyvrátit naivní představy o nevinnosti a neposkvrněnosti dětství.⁴²

Shrnutí

Od roku 1989 se české dějiny umění věnují mnoha problémům, které v předlistopadových dobách nevyhovovaly akademickému diskursu socialistické uměnovědy. Není tedy náhodou, že za posledních dvacet let byla v rámci českého moderního umění málokterá doba tak pečlivě zkoumána, jako první polovina 20. století. Český modernismus je dnes i ve světě zřejmě jedním z nejznámějších fenoménů českých dějin umění a to díky mnoha publikacím a výstavám. Přesto je faktem, že i přes důkladná bádání zůstávají nadále

⁴⁰ PACHMANOVÁ, Martina a FRANK BARNOVÁ, Michala. *Vlasta Vostřebalová Fischerová (1898-1963): mezi sociálním uměním a magickým realismem*. Vyd. 1. Řevnice: Arbor Vitae, 2013. 239 s. ISBN 978-80-7467-044-2. s. 115.

⁴¹ PACHMANOVÁ, Martina a FRANK BARNOVÁ, Michala. *Vlasta Vostřebalová Fischerová (1898-1963): mezi sociálním uměním a magickým realismem*. Vyd. 1. Řevnice: Arbor Vitae, 2013. 239 s. ISBN 978-80-7467-044-2.

⁴² *Ibid.*

někteří umělci českého moderního umění zcela přehlíženi. Do nedávné doby nebyly výjimkou ani umělkyně Milada Marešová a Vlasta Vostřebalová Fischerová.⁴³

3.3.2 Výtvarné umění 40. a 50. let v Polsku

Jako reprezentanta výtvarného umění čtyřicátých a padesátých let jsem zvolila polského malíře Andrzeje Wróblewského (1927-1957). Jeho obrazy *Matka se zabitým dítětem* (1949) a *Dítě se zabitou matkou* (1949) mě fascinovaly od svých dvanácti let.

Dílo Andrzeje Wróblewského

Během druhé světové války a okupace i po nich bylo v zahraničním i českém výtvarném umění hojně používáno podobenství *Piety* – matky s mrtvým dítětem. Byl to symbol, který byl obecně sdělný a nebyl pouze náboženským motivem. Toto vyobrazení symbolizovalo hrůzy války. Wróblewski se k tématu matky se zabitým dítětem několikrát ve své tvorbě vracel. Jeho dílo *Matka se zabitým dítětem* je odkazem na ikonografii *Piety*, Panny Marie s mrtvým, bezvládným tělem Ježíše Krista.⁴⁴

Ve Wróblewského díle má vztah matky a dítěte – dítěte a matky ještě jeden, dosud nezmiňovaný, kontext – pouto tělesného kontaktu, jež spojuje živé s mrtvými. Sám Wróblewski byl silně poznamenán hrůzami druhé světové války, kdy mu před jeho očima během prohlídky gestapa zemřel otec na infarkt. Tato skutečnost měla bezpochyby spojitost s tímto kontextem.⁴⁵

Politickou angažovaností se Wróblewski ocitl ve slepé uličce socialistického realismu. Snažil se z ní však vyjít nejjednodušším možným způsobem – pozoroval život kolem sebe a v námětech se navracel od ideologie ke skutečnosti. V období padesátých let tvoří prosté výjevy každodenního života: matku kojící dítě, batole, které se učí chodit apod. Bezpochyby je ovlivněn vlastní zkušeností. Během krátké doby se totiž stal otcem tří dětí.

⁴³ PACHMANOVÁ, Martina. *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*. 2014-12-22. [online]. [cit. 2015-2-10]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=42>

⁴⁴ *Největší malíři: život, inspirace a dílo. Č. 108, Andrzej Wróblewski*. Praha: Eaglemoss International, 2000. 30 s. ISSN: 1212-8872.

⁴⁵ *Ibid.*

Na obraze s názvem *Matky* (1955) znázornil svoji ženu Teresu a syna Kitka. Dílo bylo prezentováno na výstavě, která se konala pod propagandistickým heslem – *Proti válce, proti fašismu*. Obraz zaujme světelným rozložením, originalitou scén a pečlivě propracovanou kompozicí.⁴⁶

⁴⁶ *Největší malíři: život, inspirace a dílo. Č. 108, Andrzej Wróblewski*. Praha: Eaglemoss International, 2000. 30 s. ISSN: 1212-8872.

4 VÝZKUMNÁ ČÁST

Výzkumná část je tvořena uvedením předmětu zkoumání a výzkumného problému, dále cílů výzkumu, výzkumných otázek, metod výzkumu a stanovení etap výzkumu. Dále ji tvoří Etapa 1: Zobrazení matky s dítětem v současném výtvarném umění, Etapa 2: Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky MŠ a Etapa 3: Zobrazení matky ve výtvarných činnostech vedených učitelkami MŠ.

4.1 Předmět zkoumání a výzkumný problém

Předmět zkoumání:

- 1) Zobrazování aktuálních rolí matky ve výtvarném projevu předškolních dětí v mateřské škole.
- 2) Motiv ženy - matky v současném výtvarném umění.

Výzkumný problém:

Výzkumný problém jsem formulovala ve formě následujících otázek:

- 1) Je v současné výtvarné umělecké tvorbě reflektováno téma „*Matka*“?
- 2) Projevují se změny rolí matky v jejím zobrazování v rámci výtvarných úkolů zadávaných učitelkami?
- 3) Lze pedagogickými opatřeními inovovat tematický celek „*Matka*“ ve výtvarných činnostech v mateřské škole?

4.2 Cíle výzkumu

Hlavní cíle výzkumu

- 1) Ověřit, zda se v současném výtvarném umění vyskytují umělci, kteří zobrazují téma matky.
- 2) Zjistit, jaké jsou aktuální představy dětí o aktivitách a rolích typických pro matku (dotazováním a následně zadáváním výtvarného úkolu) a jejich schopnost vyjádřit je výtvarnou formou.
- 3) Ověřit, zda se projevují změny v chápání pojetí role matky v současné společnosti v jejím zobrazování v rámci výtvarných úkolů zadávaných učitelkami.

- 4) Pokusit se vlastním realizovaným experimentem inovovat tematický celek „*Matka*“ a narušit tak současné stereotypy zobrazování matky ve výtvarných úkolech nabízených dětem v mateřské škole.
- 5) Navrhnout metodická doporučení nových přístupů k tematickému celku „*Matka*“.
- 6) Identifikovat problémy, které mají děti se zobrazováním situací charakterizujících představy matky

Dílčí cíle výzkumu:

Etapa 1

- 1) Pokud existují v současné výtvarné tvorbě umělci zabývající se tématem „*Matka*“, zjistit, s jakými kontexty je zobrazují. Ověřit, zda se současné umění vyrovnává s proměnami rolí matky.

Etapa 2 a Etapa 3

- 2) Zjistit, jaké náměty nabízejí učitelky dětem na téma „*Matka*“. Ověřit, zda si uvědomují problémy, které mají děti při výtvarné realizaci tohoto tematického celku.

Etapa 4

- 1) Prozkoumat, jaké mají děti představy o pohlavně specifickém rozdělení rolí v jejich rodině. Zjistit, zda se ve výtvarném vyjádření dětí projevuje setřený genderový rozdíl ženských a mužských profesí.
- 2) Zjistit, zda se změny rolí matky projevují ve výtvarných pracích zkoumané skupiny dětí.
- 3) Ověřit, zda jsou děti schopné v souvislosti s daným námětem ve svých pracích zobrazit interakci dvou postav. Zjistit, zda jsou děti schopné pod vhodným pedagogickým vedením učitelky rozšířit repertoár představ spojený s tématem matky a zobrazit matku v méně obvyklých činnostech.
- 4) Rozvíjet všechny vzdělávací oblasti Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání (dále jen RVP PV) a vzdělávací cíle výtvarné výchovy v jeho rámci. Rozvíjet grafické typy a dětský výtvarný projev co do detailů a situačních kontextů (hledisko výtvarné výchovy).

Předpokládané výstupy výzkumu:

- 1) Didaktická reflexe výzkumných nálezů všech částí výzkumu a obecná metodická doporučení pro celoživotní vzdělávání učitelek mateřských škol vztahující se k tématu „*Matka*“ ve výtvarných činnostech.
- 2) Uplatnění výzkumných nálezů pro rozšíření repertoáru výtvarných činností (nejen učitelek mateřských škol) na téma „*Matka*“ nabízející aktuální podněty, které budou mít pro děti vzdělávací přínos (viz pedagogický výzkumný experiment: Etapa 4).
- 3) Vypracovaná metodika šetření a její funkčnost ověřená ve vlastním experimentu (Etapa 4). Metodiku mohou uplatnit učitelky s vlastním vzorkem dětí.

4.3 Výzkumné otázky

Hlavní výzkumné otázky:

- 1) Existují v současné umělecké výtvarné tvorbě autoři, kteří reflektují téma „*Matky*“?
- 2) Projevují se změny rolí matky v jejím zobrazování v rámci výtvarných úkolů zadávaných učitelkami?
- 3) Jsou děti při vhodném pedagogickém vedení (aktualizace námětu, správný motivační postup a příprava k výtvarné činnosti) schopny překonat námětové stereotypy tématu „*Matka*“?
- 4) Proč současné stereotypy zobrazení matky ve výtvarných úkolech nabízených dětem v mateřské škole narušovat a nahrazovat tvořivými přístupy učitele a dětí?

Dílčí výzkumné otázky:

Etapa 1

- 1) Pokud existují v současné výtvarné tvorbě umělci zabývající se tématem „*Matka*“, s jakými kontexty je zobrazují? Vyrovňuje se současné výtvarné umění s proměnami rolí matky?

Etapa 2 a 3

- 2) Jak přistupují učitelky k tematickému celku „*Matka*“? Snaží se v rámci tohoto celku rozvíjet dětské představy? Pokud ano, jakým způsobem?

Etapa 4

- 3) Jaké mají děti představy o pohlavně specifickém rozdělení rolí v jejich rodině? Projevuje se ve výtvarném vyjádření dětí setřený genderový rozdíl ženských a mužských profesí?
- 4) Jaké jsou aktuální představy zkoumané skupiny dětí o aktivitách a rolích typických pro matku a jaké problémy mají děti se zobrazováním situací charakterizujících tyto představy? Projevují se změny rolí matky ve výtvarných pracích zkoumané skupiny dětí a jsou děti schopné v souvislosti s daným námětem ve svých pracích zobrazit interakci dvou postav?
- 5) Jakým způsobem lze inovovat a aktualizovat tematický celek „*Matka*“? Jsou děti schopné pod vhodným pedagogickým vedením učitelky rozšířit repertoár představ spojený s tématem „*Matka*“ a zobrazit ji v méně obvyklých činnostech? Pokud učitelka aktualizuje téma „*Matky*“, čím se liší úroveň výtvarného projevu dětí v porovnání s pracemi, ve kterých přetrvává stereotypní zadání?
- 6)

4.4 Metody výzkumu

Výzkum byl realizován jako:

- a) Akční – přináší důležité informace pro bezprostřední využití ve školní praxi
- b) Smíšený – využívá tzv. míchání metod kvalitativních s kvantitativními

Další metody:

- 1) Studium odborné literatury
- 2) Rozhovory
- 3) Dotazníkové šetření
- 4) Pozorování
- 5) Experiment
- 6) Analýza dětské výtvarné autentické dokumentace: metody, jimiž jsem zpracovávala dětské výtvarné práce byly následující:
 - a) **kvalitativní metoda** – analýza dětských výtvarných prací a jejich komentářů s využitím vytvořeného kategoriálního systému (umožnil dětské výtvarné práce třídit z hlediska obsahu a formy).
 - b) **kvantitativní metoda** – statistické vyhodnocení, zanesení údajů do tabulek a grafů, grafické a procentuální zpracování dat.
- 7) analýza autentických výtvarných uměleckých děl
- 8) interpretace získaných dat a jejich přehledné uspořádání

Výsledky zkoumání jsem zpracovala těmito metodami:

- 1) Běžné metody statistického vyhodnocení
- 2) Zanesení údajů do tabulek a grafů
- 3) Grafické a procentuální zpracování dat

4.5 Stanovení etap výzkumu

Výzkum jsem rozdělila na čtyři etapy. První tři etapy se nacházejí ve výzkumné části a Etapa 4 se nachází v didaktické části.

Etapa 1: Zobrazení matky s dítětem v současném výtvarném umění je zaměřena na zkoumání obsahů a kontextů motivu matky (matky s dítětem) v současném výtvarném umění. Má přinést informace o tom, jak se současná výtvarná tvorba vyrovnává s proměnami rolí matky.

Etapa 2: Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky mateřských škol je zaměřena na profesní kompetence učitelek k vedení výtvarných činností. Jejím cílem je získat souhrn námětů, které učitelky dětem na téma „*Matka*“ nabízejí.

Etapu 3: Zobrazení matky ve výtvarných činnostech vedených učitelkami mateřské školy má přinést představu o repertoáru dětských představ o aktivitách typických pro matku. Ověřuje, jakým způsobem učitelka téma „*Matka*“ nabízejí dětem.

Etapu 4: Pedagogický experiment ověřuje, jaké mají děti představy o aktivitách typických pro matku. Cílem je inovativními náměty oživit dosavadní stereotypy tématu „*Matka*“, se kterými jsem se setkala v Etapě 3.

4.6 Etapa 1: Zobrazení matky s dítětem v současném výtvarném umění

Tuto etapu jsem zpracovala podrobněji, protože bez znalosti kontextů tvorby umělkyní bych nemohla pokračovat ve svém výzkumu.

Výtvarné umění v minulosti nabízelo zobrazení matky a mateřství především jako symbolické vyjádření, nejčastěji v souvislosti s náboženskými tématy, později jako podobenství o lásce i bolesti. V portrétní malbě i sochařské tvorbě byla velmi hojná zobrazení umělcovy matky jako vyjádření jeho vztahu k ní, popřípadě se matka stávala dostupným a trpělivým modelem.

V poválečných dobách byla matka symbolem pro vyjádření nejrozumnějších idejí, v monumentální sochařské tvorbě většinou na objednávku a s předem stanoveným účelem i místem, kde budou díla instalována. V současnosti k takovým zakázkám dochází jen sporadicky.

Pátrání v oblasti současného výtvarného umění jsem zahájila v okolí města Brna, kde jsem několik let studovala. Nepředpokládala jsem, že se mi podaří najít umělce, kteří se tématem matky zabývají. Přesto jsem našla tři umělkyně, matky patřící do stejné generace: sochařku Danu Markovou (dále jen Marková), malířku, grafičku a ilustrátorku Janu Ondrušovou – Wunschovou (dále jen Ondrušová) a ilustrátorku a malířku Vlastu Švejdovou (dále jen Švejdová), které začaly tvořit v šedesátých letech a jejich tvorba pokračuje i v současnosti. Mateřství je pro ně stěžejním tématem jejich tvorby. Všechny tři umělkyně mi v období června až září 2014 poskytly rozhovor.

Autorizované polostrukturované rozhovory s Markovou⁴⁷ a Švejdovou⁴⁸ (viz Příloha 5) s následnou ukázkou jejich ateliéru a možností pořízení snímků děl.

4.6.1 Charakteristika výzkumu

Cíl výzkumu

Pokud existují v současné výtvarné tvorbě umělci zabývající se tématem „*Matka*“, zjistit, s jakými kontexty je zobrazují. Ověřit, zda se současné umění vyrovnává s proměnami rolí matky.

Výzkumné otázky

Pokud existují v současné výtvarné tvorbě umělci zabývající se tématem „*Matka*“, s jakými kontexty je zobrazují? Vyrovnává se současné výtvarné umění s proměnami rolí matky?

Metody výzkumu

- a) Polostrukturovaný rozhovor jsem použila u autorek Markové a Švejdové. Držela jsem se předem připravených otázek. Důvodem zvolení této metody bylo docílení autenticity výpovědí. Mohla jsem volně reagovat na podněty, které přicházely ze strany respondentek.
- b) Nestrukturovaný rozhovor jsem použila u autorek Markové a Ondrušové. Důvodem jeho zvolení byla přirozenost výpovědí a přínos nových, neočekávaných informací. Jednalo se o volný dialog nad tématy týkající se zobrazení matky ve výtvarném umění, ale i proměn rolí matky v dnešní společnosti.
- c) Analýza autentických uměleckých děl, v jejímž rámci jsem zjišťovala kontexty tvorby zmiňovaných umělkyní. Výklad těchto děl mi poskytly samy umělkyně.

⁴⁷ MARKOVÁ, Dana. *Prosba - autorizace* [elektronická pošta]. Message to: nevoralovae@seznam.cz . 25. února 2015 18:10 [cit. 2015-04-06]. Osobní komunikace.

⁴⁸ ŠVEJDOVÁ, Vlasta. *Prosba - autorizace* [elektronická pošta]. Message to: nevoralovae@seznam.cz . 25. února 2015 11:11 [cit. 2015-04-06]. Osobní komunikace.

4.6.2 Sochařka Dana Marková

Dana Marková se narodila roku 1947 v Brně. Vystudovala Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně v oboru sochařství (prof. akademický sochař František Šenk a František Navrátil). Jejím otcem byl sochař Jiří Marek. Jeden z jejích synů Jiří je též sochařem.

Oblast tvorby, náměty a vedoucí idea

V pojetí autorčiných plastik nacházíme fortelnost i jemnost. Téma mateřství je jí jako ženě a trojnásobné matce vlastní. Etapa její tvorby, kdy se intenzivně začíná věnovat realisticky zobrazenému námětu mateřství, začíná před polovinou osmdesátých let. Tato etapa s sebou přinesla též proměnu sochařských technik. Povaha vzniklých děl s tematikou mateřství vychází z autorčina přesvědčení, že v umění jsou tematické okruhy, jejichž vyjádření přísluší tomu, kdo je zná z autopsie, z nejvlastnějšího poznání a prožitku. Marková modeluje postavy těhotných žen i žen - matek s dětmi. Žena, dítě, rodina, to jsou motivy drobných plastik odlévaných do cínu nebo bronzu, nebo provedených v patinované sádře. Jsou měkce modelované a přes své drobné měřítko nemají propracovány podrobné detaily. Figurální práce umělkyně převádí do větších rozměrů a uplatňuje v architektuře. Postava ženy a ženy s dítětem je pro ni často vyjádřením obecnější myšlenky nebo symbolem např. *Arménie*, 1989 (Obrázek 2). Své rozměrnější práce provádí do kamene nebo do dřeva. Modeluje jak komorní plastiky, tak monumentální rozměrná díla, kde v rukopisu své práce využívá poetického náznaku. Nověji se Marková věnuje reliéfu z netradičních mnohdy nesochařských materiálů (jedná se např. o land – art). Stále přítomný motiv ženy a ženské hlavy je převeden do plošné dekorativní formy. Tyto práce mají charakter experimentu.⁴⁹

Inspirací byli Markové její tři synové a zejména také vztah matky s dítětem viz např. *Česáči ovoce*, 1987 (Obrázek 5), dále *Snění o naději*, 1987 (Obrázek 1), *Vítej synu*, 1980 (Obrázek 4), *Odpočinek*, 1988 (Obrázek 7) a *S kočárkem*, 1985. Stěžejním dílem je bezpochyby její plastika z roku 1987 *První mateřství* (Obrázek 3). Na této soše autorka pracovala asi rok. Nejdříve vznikaly malé modely (1:1) a potom tato

⁴⁹ MARKOVÁ, Dana a DVOŘÁKOVÁ, Nina. *Dana Marková: plastik*. Katalog výstavy. Fotografie v katalogu: Michal Novák. Brno: Dům umění města Brna, 1991. 23 s.

monumentální socha. Znázorňuje sochařku, když čekala nejstaršího syna Jiřího. Dilem chtěla promluvit za všechny ženy. Nechtěla přímo vyjádřit sebe, ale vnitřní pocit v sobě.

Další inspirací byla pro umělkyni její vlastní sochařská práce, např. *Jak modeluji se třemi dětmi*, 1988 (Obrázek 6). Sochařka svou tvorbou pokračuje v linii, která zde v zobrazení matky byla od pradávna. Byla to matka bojovnice a žena - matka jako symbol a jako varování. Příkladem je socha *Arménie*, 1989 (Obrázek 2). K tomuto dílu Markovou inspirovala hrůza zemětřesení v roce 1989 v Arménii, kde zemřela spousta malých dětí a jejich rodičů. Mnoho dětí po tragédii zůstalo bez matky a matky zůstaly naopak bez dětí. Socha znázorňuje matku tisknoucí mrtvé dítě.

Pro Markovou má těhotenství a mateřství vždy nějaký podtext. Jako sochařka se svými díly chtěla odlišit od mužů. Odlišila se právě tématem matky s dítětem a motivem těhotné ženy. Mateřství je podle ní silným pudem. Je darem, díky němuž žena získává výsostné postavení mezi muži. Svými takto laděnými plastikami umělkyně znázorňuje vnitřní pocity ženy a prožitek mateřství s jeho pozitivy i negativy. Vyjadřuje strach matky o dítě, obavy a radost zároveň.⁵⁰

V současné době sochařka námět mateřství promítá v abstrakci, v zobrazení motivu embrya jako prvopočátku všeho živého viz např. *Stopa života*, 2011 (Obrázek 8). „*Já jsem se jako sochařka chtěla odlišit od mužů. Muž toto téma nikdy nemůže cítit, uchopit tak jako žena. Jedna z mých dominantních soch je plastika První mateřství, časem se to posunulo až k Embryu. Je to takový vývoj od skoro realistické plastiky až po nadčasové embryo.*“⁵¹

4.6.3 Malířka, grafička a ilustrátorka Jana Ondrušová – Wünschová

Jana Ondrušová – Wünschová se narodila roku 1940 v Brně. Vystudovala Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně v oboru malba (pedagogické vedení - E. Ranný, O. Zemina). Doba totality ji neumožnila studovat malbu na vysoké škole. Od sedmdesátých let tvoří zejména pastely, věnuje se však i tvorbě Ex Libris a také

⁵⁰ Rozhovor s Danou MARKOVOU, nar. 1947. Brno 30. 6. 2014.

⁵¹ *Bystrická výstava ukazuje tapisérie vytvořené zaniklou technikou*. 2013-7-1. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-brno/kultura/233286-bystricka-vystava-ukazuje-tapiserie-vytvorene-zaniklou-technikou/>

ilustraci knížek pro děti. Koncem sedmdesátých let se začala věnovat grafice a to zejména škrábané litografii. Tato technika byla u nás v té době používána jen zřídka.

Celý její život je spjat s dětmi. V současné době se aktivně podílí na ručně malovaných listech do kroniky Bílovic nad Svitavou, kde svými kresbami přispívá do knihy *Vítání občanů*.

Oblast tvorby, náměty a vedoucí idea

Za velice podnětné, ale zároveň složité období považuje Ondrušová rok 1965. Bylo jí dvacet pět let a velmi toužila po dětech. Potýkala se však se zdravotními problémy a podařilo se jí otěhotnět až po nelehké operaci. Byl to pro ni doslova zázrak a nový životní impuls. V tomto období zároveň začíná její silná potřeba vyjadřovat pocity spojené s mateřstvím a s motivem ženy a ženství. Ve svých dílech z této doby tedy vyjadřuje radost z mateřství, např. *Zrození*, 1975 (Obrázek 9), *Mateřství*, 1976 (Obrázek 10) a *Studie*, 1975 (Obrázek 11). Díla jsou volně inspirována jejím vlastním životem. Svoji tvorbou postupně mapovala celý život, ve kterém za stěžejní bod považuje právě mateřství.

Před operací byla Ondrušová v nemocnici, kde poznala onkologicky nemocné ženy. Prostředí nemocnice tehdy velmi ovlivnilo její díla, vyjadřující strach a obavy. Nemocným ženám byly operativně odstraněny orgány umožňující plození. Některé z těchto žen dokonce zemřely. Z této doby pochází dílo, které má vyjadřovat pocit z těchto vážně nemocných žen s názvem: *Obraz žen, které zemřely*, 1971. Malířka na něm vše vidí v rudé barvě. Dílo vyjadřuje depresi, smutek a soucit s těmito ženami, po kterých zůstaly osamoceny jejich malé děti. Dalším dílem z tohoto období je dílo *Hlavy žen*, 70. léta. Vyjadřuje beznaděj, bledost žen z nemocnice a jejich zoufalé a propadlé oči.

U Ondrušové se v díle projevuje silné propojení mateřství s vírou – vztah Panny Marie k dospělému synu Ježíši, např. *Madonna s dítětem*, 90. léta (Obrázek 12). Toto spojení umělkyně vysvětluje: „*Cítla jsem, že jsem se ztotožnila s Marií. Cítla jsem její obavy, její bolest i umučení Krista jako symboly bolesti – to promítám do některých svých děl. Příkladem je moje škrábaná litografie, technika škrábaná do asfaltu, která je velmi náročná na technické provedení, s názvem „Zvěstování“ jako symbol mateřství.*

Dílo znázorňuje poslání Marie být matkou a dále mateřství a naději. Marie řekla ano a anděl na ni seslal oplodnění. Tato grafika je jedna z mých nejpovedenějších.“⁵²

Autorka ve svých obrazech reflektuje mateřství jako zobrazení Panny Marie a též jako vztah matky a dospělého syna Ježíše Krista. Její dílo je dle jejích slov vedeno Bohem. Propojení a souznění s vírou, konkrétněji s Pannou Marií se pak objevuje i v olejomalbě *Zvěstování*, 80. léta. Toto dílo má stejný název jako výše zmíněná litografie. Na olejomalbě je napsán Magnificat (chvalozpěv z Bible), ve kterém Panna Maria děkuje, že bude poctěna mateřstvím Ježíše. Toto dílo má vyjadřovat vzdání díky za mateřství. Vyjadřuje též touhu po dítěti. Autorka do tohoto díla promítá poděkování za vlastní zázrak, že se stala matkou svého syna.

Ondrušová se často setkávala s názory, že její umění je příliš „ženské“ a jemné. Tyto názory zněly zvláště od kolegyň umělkyní, které neměly děti. Skutečné umění je podle nich to „mužské“. Autorka však vždy pokládala mateřství za dar. Její mateřství se bezpochyby podílelo na jemnosti v jejích obrazech, jak sama říká: *„Nitro umělce je provázané s tvorbou a s životem. Když žena touží po dítěti nebo děti má, tak se to do tvorby promítne. Přítelkyně, které děti nemají a tvoří, tak to v jejich tvorbě nepromítnou, stejně tak jako např. muži umělci. Ti toto téma vidí spíše z erotického pohledu. Téma mateřství je provázáno s celou mojí tvorbou a neustále se k němu vracím, zvláště k některým námětům.*“⁵³

Jako současná umělkyně reflektuje Ondrušová mateřství jak v pozitivním kontextu (vděk Marie za dar být matkou), tak i v negativním kontextu (bolest Marie nad umučením jejího syna Ježíše). Panna Maria je v některých jejích dílech zobrazena jako symbol trpitelky, která na sebe bere všechnu tíhu života. Umučení Ježíše Krista i bolest jeho matky promítá např. do díla *Bolest matky*, 90. léta (Obrázek 13). Tyto kontexty jsou pro ni stále aktuální a reflektuje je do současných problémů světa.⁵⁴

⁵² Rozhovor s Janou ONDRUŠOVOU - WÜNSCHOVOU, nar. 1940. Brno 10. 9. 2014.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

4.6.4 Ilustrátorka a malířka Vlasta Švejdová

Vlasta Švejdová se narodila v roce 1946 v Brně. Vystudovala Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně v oboru drobný umělecký průmysl – loutkářství a hračky (prof. Karel Langr).

Na počátku své umělecké dráhy se věnovala novinové ilustraci a především psaní krátkých příběhů a pohádek, které ilustrovala (deník Rovnost). Byla kmenovou autorkou časopisu Dikobraz.⁵⁵

Oblast tvorby a náměty

Švejdová ve své tvorbě reflektuje téma mateřství s pozitivními kontexty. V dílech s tematikou mateřství se na rozdíl od Markové a Ondrušové nesoustřeďuje na dramatické momenty a vypjaté situace s ní spojené. Pozitivní atmosféře v jejích dílech odpovídají také názvy obrazů např.: *Pěkný den*, 2014 a *Pěkná procházka*, 2014 ad.

Ve svých dílech často chápe ženu jako personifikaci přírody – krajiny v ženském rodě např. *Putti pod jabloní*, 2010. V tomto díle je znázorněna krajina – žena jako jabloň s chlapečkem.

Pro Švejdovou je též typické znázornění tělesného kontaktu matky s dítětem, např. v díle *Odpočinek u Volendamu*, 2010 (Obrázek 14) a *Nikdy Tě neopustím*, 2010 (Obrázek 15). Děti jsou podle Švejdové pořád „na těle“ matky. Kontaktem matky s dítětem je umělkyně ve své tvorbě neustále inspirována.

Obraz *Čtvrtá dcera*, 2014, na němž je vyobrazena nejstarší dcera Vlasty Švejdové se svými čtyřmi dětmi, znázorňuje symboliku soudržnosti a láskyplného vztahu sester (Obrázek 16). Obraz *Děťátko*, 2011 (Obrázek 17) je vyjádřením něhy a lásky k dítěti.⁵⁶

⁵⁵ ŠVEJDOVÁ, Vlasta. *Já Vlasta*. 2008. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: <http://www.vlastasvejdova.cz/?page=3>

⁵⁶ Rozhovor s Vlastou ŠVEJDOVOU, nar. 1946. Brno 30. 9. 2014.

4.6.5 Dílčí závěry a didaktická reflexe Etapy 1

Odpovědi na výzkumné otázky Etapy 1:

Výzkum této etapy ukázal, že je v současné době možné nalézt umělce, kteří ve své tvorbě reflektují téma mateřství.

Všechny tři uvedené umělkyně se ve své tvorbě inspiroují typickými dimenzemi mateřství – radostnými, méně radostnými i úzkostnými. Jejich tvorba je ve značném obsahovém i situačním kontrastu, i když je spojuje společné téma. Kontrastní jsou i techniky jejich tvorby – sochařství, grafika a malba. Inspirací těchto žen k tématu mateřství je jejich vlastní život. Všechny jsou matkami a děti pro ně znamenají inspiraci. Ženu též často chápou jako personifikaci přírody a krajiny.

Marková a Ondrušová nezobrazují ženy jako krásné „madony“. Zaměřují se spíše na jejich životní úděl. Z jejich děl je cítit varování, úzkost a existenciální drama, které se v ženách odehrává. Autorky zobrazují extrémní situace, do kterých se žena dostává. Svými díly reagují na nebezpečí a vypjaté vztahy, kdy matka musí překonat nejdramatičtější životní situace. Upozorňují na životní nebo světové tragédie a odpovídají tak na skryté hrozby světa. Poukazují na zdroje, které v sobě matka musí mít, aby mohla přežít. Švejdová se na tyto vypjatosti naopak nesoustřeďuje. Zobrazuje matku s dětmi vždy v pozitivní atmosféře.

Mnou zaznamenané současné umění proměny rolí matky příliš nereflektuje. Umělkyně, které jsem našla, zobrazují ženu – matku a mateřství z pohledu matek. Ve svých dílech se zabývají vztahem matky a dítěte a ne proměnou role ženy v dnešní společnosti.

Generace žen Markové, Ondrušové a Švejdové může být svými díly inspirací pro učitelky mateřských škol. Jejich díla je možné využít v praxi s dětmi, protože je v nich vyjádřen vztah matky a dítěte. Při výtvarných činnostech s dětmi mohou učitelky též pracovat s příběhem těchto děl. Inspirace jejich tvorbou nejsou návodem, jak mohou děti prvoplánově napodobovat tato díla. Tyto podněty by měly směřovat spíše ke kontextům tvorby (učitelka může dětem vyprávět o životě těchto umělkyní apod.) a k tomu, o čem má učitel uvažovat, když dětem nabízí výtvarný úkol jako problém k řešení.

Téma matky je v současném výtvarném umění stále aktuální. Je atraktivní i pro dnešní výtvarníky a mnou nalezené umělkyně to dokazují.

4.7 Etapa 2: Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky mateřských škol

Dalším zdrojem výzkumu pro získání důležitých údajů byl dotazník pro učitelky mateřských škol (dále jen MŠ). Tázala jsem se dvaceti čtyř učitelek. Jednotlivé otázky dotazníku jsou sestaveny na základě poznatků z diplomové práce Věry Tollingerové⁵⁷ a na základě stále se opakujících námětů tematického celku „*Matka*“ ve výtvarných činnostech v MŠ, ale i ve výtvarné výchově na základní škole (dále jen ZŠ) se kterými jsem se v období mého dětství setkala.

4.7.1 Charakteristika výzkumu

Cíl výzkumu

Zjistit, jaké náměty nabízejí učitelky dětem na téma „*Matka*“. Ověřit, zda si uvědomují problémy, které mají děti při výtvarné realizaci tohoto tematického celku.

Výzkumné otázky

Jak přistupují učitelky k tematickému celku „*Matka*“? Snaží se v rámci tohoto celku rozvíjet dětské představy? Pokud ano, jakým způsobem?

Metody výzkumu

1. Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky MŠ
2. Metody statistického vyhodnocení – zanesení údajů do tabulek a grafu, grafické a procentuální zpracování dat. Pro lepší přehlednost jsem odpovědi na otázky zpracovala do přehledných tabulek a grafu (viz Příloha 3 – Tabulky a grafy).
3. Interpretace získaných dat a jejich uspořádání

Charakteristika výzkumného vzorku

Průměrný věk učitelek byl 40 let. Dotazník vyplnilo 24 žen a 0 mužů s průměrnou praxí 15 let. Vzdělání učitelek: SOU s maturitou (1 učitelka), Střední pedagogická škola

⁵⁷ TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

(8 učitelek), VOŠ pedagogická (2 učitelky), VŠ obor Učitelství pro MŠ (9 učitelek), VŠ obor Pedagogika předškolního věku (2 učitelky), VŠ obor předškolní a mimoškolní pedagogika (2 učitelky). Učitelky vyučují v MŠ: v Praze (16 učitelek), Českém Brodě (5 učitelek), Sokolově (1 učitelka), na vesnici (2 učitelky). Dvacet učitelek vyučuje v typu MŠ čtyřtřídní a výše. Čtyři učitelky v MŠ méně než čtyřtřídní.

Průběh realizace

Jedná se o dotazník s pěti otázkami, které jsem pro učitelky MŠ sestavila. Aby dotazník po formální stránce obsahoval otázky s možností volnosti vyjadřování postoje v odpovědích, zvolila jsem typ otevřených otázek. Dotazník jsem rozesílala elektronicky do různých MŠ a dále jsem jej osobně předávala kolegyním oboru Učitelství pro MŠ na Karlově univerzitě v Praze. Uvědomuji si, že významnější data by patrně přinesl strukturovaný rozhovor nad dětskou výtvarnou dokumentací na zmíněné náměty.

4.7.2 Zpracování dat a jejich interpretace

Absolutní četnost respondentek: 24

Ad 1. Čím myslíte, že je způsobeno, že u dětí v poslední době klesá úroveň kresby lidské postavy? (Odpovědi: Viz Tabulka 1)

Nejčastěji byl u respondentek zastoupen negativní vliv médií. Uvedlo jej devět respondentek (37,5 %). Tento vliv je v dotazníku nejčastěji vysvětlován tak, že dětem díky televizi a dnešní uspěchané době není dopráno dost času na to, aby věci kolem sebe důsledně prozkoumaly všemi smysly. Některé respondenty naopak přesně nespecifikovaly, jak tento vliv funguje. Domnívám se tedy, že může jít jen o převzatý, obecně rozšířený názor vztahující se k výchově vůbec. Dvě z respondentek (8,3 %) přenesly odpovědnost za kvalitu výtvarného zobrazování lidské postavy na rodiče, kteří se dle učitelek dětem málo věnují. Tři respondenty (12,5 %) uvedly jako příčinu klesající úrovně kresby postavy malou četnost činnosti kreslení. Čtyři respondenty (16,7 %) žádný pokles kvality v zobrazení lidské postavy nezaznamenaly. To může vyjadřovat, že u nich tento problém nenastal, nebo že jejich pedagogické vedení dětských výtvarných činností je tak kvalitní. Toto tvrzení může též znamenat, že jejich dosavadní zkušenost (např. začínajících učitelek) jim pro srovnání s dobou před deseti až dvaceti a více lety

nepostačuje, popř. že nemají schopnost rozdíly v kvalitě výtvarného vyjádření rozpoznat. Žádná z respondentek nezmínila pedagogický aspekt problému, tzn. vliv a způsob vedení a nabídky činnosti dětí učitelkou v MŠ.

Ad 2. Jak byste výše zmíněný problém řešila? Uved'te konkrétní návrhy. (Odpovědi: Viz Tabulka 2)

Ze získaných dat můžeme usuzovat, že se velká část vzorku: jedenáct respondentek (45,8 %) nad odpovědí na tuto dotazníkovou položku nezamyslela. Odpovědi jsou buď fráze např.: *více děti motivovat, chodit s dětmi na procházky, věnovat se jim*, které uvedly čtyři respondenty (16,67 %) nebo tradované omyly např. *procvičovat jemnou motoriku*, které uvedly tři respondenty (12,5 %), případně respondenty vidí řešení v nabídce výtvarných technik a materiálů, což pro řešení tohoto problému není významné. Tyto odpovědi tvoří téměř polovinu všech a mohou dokládat osobní postoje a pedagogické přístupy části respondentek k výtvarné edukaci v mateřské škole (jak dokládá např. vyjádření evokující popření pedagogické role jedné z dalších respondentek, která v dotazníku uvádí: „*Tento problém neřeším*“, které však může znamenat i to, že se v její třídě v MŠ problém nevyskytuje). Doporučení *kurzů pro maminky s dětmi* může (ale v tomto případě také nemusí) opět ukazovat na přenášení odpovědnosti na rodiče. Znovu se opakuje názor, že k žádnému poklesu kvality zobrazení lidské postavy nedochází. Uvádějí jej čtyři respondenty (16 %). Naopak šest respondentek (25 %) navrhuje realizovat častěji kresbu lidské postavy ve spojení s rozhovory o částech a proporcích lidského těla.

Ad 3. Jaký výtvarný úkol/výtvarný námět jste dětem na téma „Maminka“ v minulosti již nabídla? (Odpovědi: Viz Tabulka 3)

Také v této otázce se značná část respondentek zaměřila na výtvarné techniky a účel výsledku a nikoli na zobrazení postavy matky. Výtvarné techniky uvedlo sedm respondentek (29,1 %), z nichž pět napsalo: *Kreslíme pro maminku – přáníčka* apod. (20,83 %). Nabídka dárků a přání pro maminku se ve vysoké míře objevila i v dotazníku

pro učitelky v DP Věry Tollingerové⁵⁸. Námětové stereotypy jako jsou: *Moje maminka*, *Portrét maminky* apod. se objevily u šesti respondentek (25 %). Následovaly příliš široce a obecně formulované náměty např. *Rodina*, *Maminčina radost* apod. Uvedly je dvě respondentky (8,3 %). Formulaci těchto výtvarných námětů by bylo třeba více objasnit. Inovativním tématem respondentek byl např. námět: *Maminčiny ruce*, k němuž respondentka podrobněji uvádí: „*Děti by dostaly za úkol prohlédnout si ruku maminky a podívat se na její dlaň. Kreslily by reliéfy lidské dlaně, prsty apod. Jednalo by se o explorativní činnost. Druhým úkolem by bylo zobrazit ‚Jak velkou radost mám, když si vzpomenu na maminku‘ – též explorativní činnost. Dalším navazujícím úkolem by byl námět: ‚Co drží maminka v ruce‘, jemuž by předcházely rozhovory na toto téma. Maminka drží v ruce např. kartáček na zuby, hřeben, knihu, pero, květinu, tašku apod. Posledním úkolem by byl pokus o vymodelování maminčiny ruky z modelíny.*“

Za přínosné pro případné inovace lze dále považovat odpovědi respondentek s náměty: *Maminka u kadeřníka*, *Společné chvíle s maminkou*, *Maminčino povolání* a *Kdy je maminka nejkrásnější*, které uvedly čtyři respondentky (pouze 16 %).

Ad 4. Během mého výzkumu jsem zjistila, že děti stále zobrazují maminku ve stereotypních situacích (maminka uklízí, vaří, pere apod.). Proč tomu tak podle Vás je?

Absolutní četnost odpovědí: 27 (Některé učitelky uvedly více variant odpovědí). (Odpovědi: Viz Tabulka 4)

Nejčastějším byl v této dotazníkové položce názor, že děti kreslí maminku tak, jak ji nejčastěji maminku vidí: uvedlo jej 12 respondentek (44,4 %). Tomuto názoru ale neodpovídají výpovědi dětí (viz Tabulka 11 a Tabulka 12) Etapy 4A, v níž se ukazuje, že i v rámci rodiny a jejího fungování existují činnosti, na kterých se stejnou měrou podílejí oba rodiče (např. vyzvedávání dětí ze školky, koupání dětí apod.), ale i takové, při kterých převažuje činnost otce (např. nakupování, luxování apod.). Pro ilustraci uvádím příklady odpovědí, ve kterých respondentky spatřují příčinu stereotypního zobrazení matky zejména v tom, že děti kreslí maminku tak, jak ji nejčastěji vidí:

⁵⁸ TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

„Děti nakreslí maminku, jak vaří, protože to v nich může vyvolávat pocit bezpečí a rodinný krb.“

„Praní a úklid – to jsou činnosti, při kterých děti maminku nejčastěji vidí. Dítě nebude kreslit, jak maminka např. lyžuje jednak proto, že si to nepamatuje a také proto, že vzhledem k jeho věku je velmi těžké v kresbě zachytit dynamiku pohybu.“

„Maminka uklízí, vaří a pere a to možná více v reklamách než ve skutečnosti.“

„Já jsem kdysi dala dětem výtvarný námět ‚Jak maminka odpočívá‘ a mezi výtvarnými pracemi se např. objevily: maminky u holiče, maminky v bazénu, maminky ve fitcentru nebo maminky lakující si nehty. Pořád tedy přemýšlím, jak odbourat stereotypy a došla jsem k názoru, že to, jak matku děti stereotypně zobrazují, je spíše archetyp – pravzor matky a je to dáno tím, že je to přirozené. V přírodě, ze které vycházíme, se většina samiček stará o potomky, obstarává potravu a podílí se na čistotě mláďat a obydlí. Je to dáno též zapojením hemisfér – případy žen konstruktérek a automobilových závodnic nebo hornic a kosmonautek či dirigetek jsou ojedinělé. Když se s tím ale setkáme, některé ženy to spíše (i při dnešní emancipaci) udivuje. Já sama jsem se u žen setkala i s velkým odporem vůči přehnané emancipaci. Když jsem s maminkami na toto téma vedla rozhovor, všechny mi řekly, že do práce chodí, aby vydělaly peníze pro rodinu, ale nejraději by byly doma s dětmi. Najdou se určitě i výjimky, ale není jich mnoho. V dnešní době mají některé ženy (např. kvůli kariéře) děti až v pozdějším věku, což je často spojeno s reprodukčními problémy. Nevím tedy, zda za tuto cenu kariéra stojí.“

Dvě respondentky (7,4 %) vyjádřily názor: trocha stereotypu neuškodí, další dvě respondentky se s názorem, že děti kreslí maminku ve stereotypních situacích, neztotožňují, což opět svědčí buď o kreativitě těchto učitelek, nebo o tom, že učitelky stereotyp nerozeznají. Čtyři respondentky (14,8 %) spatřují příčinu stereotypního zobrazování matky v připsování genderových rolí.

Ad 5. Jaký výtvarný úkol/ výtvarný námět na téma „Maminka“ byste zadala dětem jako inovaci? Můžete podrobněji rozepsat. (Odpovědi: Viz Tabulka 5)

Některé z odpovědí této dotazníkové položky opět potvrzují, že nad nimi respondentky příliš neuvažovaly, popř. si nepřčetly dobře otázku. Ukazují na to tři odpovědi respondentek, které by patřily spíše k návrhům druhé dotazníkové položky. Dvě z těchto respondentek (12,50 %) uvedly: *Pozorování činnosti matky v časopisech* a jedna uvedla

Prožitkový úkol, k němuž napsala: „*Téma maminka je velmi osobní, nesnažila bych se tedy uměle vytvářet situace, které děti neznají nebo jim nejsou vlastní. Já si taky neumím dost dobře představit, jak moje maminka opravuje traktor.*“ Jedna respondentka uvedla jako výtvarný námět *3D obrázek*. Tento návrh by však vyžadoval podrobnější vysvětlení. Celkem osm respondentek (33,3 %) v odpovědích uvádělo techniky a materiály (kresba klovatinou, barvami na sklo apod.) na místo výtvarných námětů.

Za inovaci námětu a s ním spojeného výtvarného úkolu nelze považovat *Dárek pro maminku*: uvedly jej dvě respondentky (8,33 %) ani příliš široké a stereotypní téma *Maminka a já*: uvedly jej též dvě respondentky. Zcela novým námětem není ani téma *Jak s maminkou trávíme volný čas a Prázdniny, dovolená, víkend*. U těchto námětů záleží, jak učitelka děti na výtvarnou činnost připraví zejména z hlediska dětských představ a jaký problém k řešení zde dětem nabídne.

Novým přístupem, který by mohl sloužit jako oživení představ konkrétních situací, by naopak mohla být *Práce s fotografií*, kterou uvádí dvě respondentky (8,33 %). K práci s fotografií jedna z respondentek píše: „*Děti by si přinesly fotografii maminky, kterou by nejdříve popisovaly a hledaly by např. společné znaky na fotografiích maminek všech dětí. Fotografie všech maminek by dále mohly rozstříhat, zamíchat a kousky fotografií lepit k sobě, aby vznikl celistvý obrázek.*“

Dalším učitelkou nabízeným inovativním námětem byl také *Pocit, když mě maminka pohladí*, který uvedla jedna respondentka. Zajímavým výtvarným úkolem, který uvedly dvě respondentky (8,33 %), by pak mohla být *Pohádka, příběh o mamince*. Za inovativní námět lze považovat též *Deník společných činností*, do něhož by si dle respondentky maminka s dítětem společně zapisovaly všechny činnosti, které spolu dělaly. Mohly by se i vyfotografovat (zachytit takto např. několik víkendů). K jednotlivým zapsaným činnostem by pak dítě s pomocí učitelky nakreslilo obrázek a nalepilo fotografii. Vznikla by vlastně taková ilustrovaná kniha s fotodokumentací. Jednalo by se o individuální či skupinovou činnost a výsledkem by mimo jiné bylo uvědomění si, kolik času spolu maminka a dítě tráví a co všechno společně dokážou. Následovalo by závěrečné třídní hodnocení, ve kterém by všechny děti lépe porozuměly, jakými výtvarnými způsoby se dá zobrazit tatáž situace.

4.7.3 Dílčí závěry a hodnotící reflexe Etapy 2

Odpovědi na výzkumné otázky Etapy 2:

Odpovědi, které respondentky uváděly, by bylo třeba ještě dále vysvětlit či doplnit, např. v již zmiňovaném strukturovaném rozhovoru nad dětskou výtvarnou dokumentací na uváděné náměty. Tato výzkumná metoda však nebyla pro respondentky přijatelná. Dotazník byl mojí první výzkumnou sondou do praxe učitelek MŠ v této práci. Uvědomuji si tedy jeho nedostatky. Jsem si též vědoma toho, že takto získaná výzkumná data jsou využitelná především jako orientační ukazatelé více možných významů odpovědí, které respondentky uvedly. Některé odpovědi učitelek ve shrnujících tabulkách bylo nutné přeformulovat.

Za významné a zároveň nepříliš pozitivní považuji, že ani v jediné odpovědi žádného z pěti okruhů otázek, se neobjevila ani zmínka týkající se vlivu učitelky a jejího pojetí výtvarné edukace.

Dotazník podle mého názoru splnil svůj účel, aby se učitelky zamyslely nad tím, jak nabízejí náměty tematického celku „*Matka*“ a jak by toto téma mohly případně inovovat. Mnoho učitelek, se kterými jsem po vyplnění dotazníku vedla rozhovor, se velmi rozhořčilo nad tím, proč by vlastně mělo docházet k narušování ustálených stereotypů v zobrazování matky dětmi. (Podrobné vysvětlení, proč narušovat tyto stereotypy, se nachází ve Shrnutí zjištěných výzkumných nálezů – kapitola 6). Ptaly se mě, proč vlastně dětem „beru“ jejich maminku, která se stará o domácnost a vyžadují po dětech kreslit maminky jinak, než jak je ve skutečnosti vidí. Nepochopily bohužel hlavní poslání mého výzkumu. Neberu dětem jejich „vařící maminku“ nebo její námět. Chci dětem pouze připomenout, že maminka má spoustu dalších rolí, které mohou být ve výtvarném zobrazení přínosem, protože nabízí nové problémy k řešení.

Způsob, jakým učitelky vyplnily některé položky dotazníku dále naznačuje, že jim chybí sebereflexe, protože po nich není vyžadována. Na druhé straně mají některé učitelky mnohem větší potenciál v originalitě zadávaných námětů spojených s tématem „*Matka*“, než v praxi využívají.

V závěrečném grafu (viz Graf 1) uvádím pro srovnání shrnutí odpovědí dotazníku na otázky č. 3 a č. 5 (absolutní četnost respondentek: 48), které jsem rozdělila následujícím způsobem:

- 1) Odpovědi učitelek směřující k novým řešením, návrhům a námětům překonávajících dosavadní námětové stereotypy tématu „*Matka*“: 11 respondentek (23 %).
- 2) Odpovědi, které nenabízejí žádnou inovaci (setrvání v ustálených přístupech k tématu „*Matka*“, příliš široká řešení, fráze, ignorace obsahu: 19 respondentek (40 %).
- 3) Ostatní odpovědi (uváděny materiály, techniky apod.): 18 respondentek (37 %)

4.8 Etapa 3: Zobrazení matky ve výtvarných činnostech vedených učitelkami MŠ

Od učitelek dvou různých MŠ jsem si nechala zaslat dětské výtvarné práce, které s dětmi na téma „*Matka*“ dělaly.

Téma jedné z učitelek: *Co jsem s maminkou dělal/dělala o víkendu?*

Téma druhé z učitelek: *Co maminka nejraději dělá?*

4.8.1 Charakteristika výzkumu

Cíl výzkumu

Zjistit, jaké náměty nabízejí učitelky dětem na téma „*Matka*“. Ověřit, zda si uvědomují problémy, které mají děti při výtvarné realizaci tohoto tematického celku.

Výzkumné otázky

Jak přistupují učitelky k tematickému celku „*Matka*“? Snaží se v rámci tohoto celku rozvíjet dětské představy? Pokud ano, jakým způsobem?

Metody výzkumu

- 1) Analýza dětské výtvarné dokumentace
- 2) Metody statistického vyhodnocení (grafické a procentuální zprac. dat) – zanesení údajů do tabulek. Upravené tabulky jsou prostředkem sledování postupného rozvoje představ a výtvarného vyjádření třídy jako celku a jednotlivých dětí.

Pro data zanesená v tabulce jsem zvolila přehledný kategoriální systém. Dětské výtvarné práce jsem posuzovala z kvantitativního hlediska (orientační kvantifikace výzkumných dat jako východisko k didaktické reflexi), které zkoumá: druhy činností matky, rozdělení rolí apod. a dále další aspekty podávající především diagnostické informace (zobrazování postavy, vyjádření činnosti postavy, prostředí děje činnosti, začleňování postavy do prostředí, další znaky). Diagnostické aspekty mohou učitelce přinést důležité informace o úrovni zobrazení lidské postavy, představ dětí, úrovni intelektu a úrovni jejich schopností výtvarně se vyjádřit.

3) Interpretace získaných dat a jejich uspořádání

Téma 1: Co jsem s maminkou dělal/a o víkendu?

Výtvarný námět: *Co jsem s maminkou dělal/a o víkendu?*

Charakteristika výzkumného vzorku

Výtvarné práce dětí mi poskytla učitelka pětileté MŠ v Praze. Počet výtvarných prací tohoto vzorku činí 9 (5 chlapců, 4 dívky). Průměrný věk dětí ve skupině: 5 let.

Průběh realizace

Téma bylo učitelkou záměrně navozeno a vedeno. Výtvarné práce obsahují komentáře dětí, které jsou umístěny na rubu každé práce.

Děti pracovaly v klidných podmínkách a k výtvarné činnosti nebyly nuceny. Výtvarná činnost probíhala v interiéru MŠ. Děti seděly u stolečků vedle sebe.

Učitelka si s dětmi krátce při komunitním kruhu povídala o tom, co s maminkou dělaly o víkendu. Na ranní kruh potom navázala výtvarná činnost. Záměrně zadávala blízkou minulost (co děti s maminkou dělaly tento poslední víkend), aby si děti činnost lépe představily.

Výtvarný úkol s problémem k řešení: zobrazit dvě postavy při společné víkendové činnosti, vyjádřit činnost postav, vyjádřit interakci dvou postav při společné činnosti, zobrazit prostředí děje, zobrazit předměty charakterizující děj, zachytit výtvarnými prostředky atributy zobrazované činnosti, vyjádřit pohyb postav.

Klíčová slova: linie, proporce, postavy.

Učivo: vzdělávací programy: RVP PV a Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) a pojetí výtvarné výchovy v jejich rámci (všechny vzdělávací oblasti).

Druhy výtvarné tvorby: volná zobrazující: zobrazení situace, volná tematická: žánr „*Matka*“.

Výtvarné prostředky:

- 1) Vizuálně obrazné: linie, bod, plocha, rytmus, kontrast, dynamičnost
- 2) Materiálně technické:
 - a) Instrumenty – kreslicí karton formátu A4, barevné fixy a pastelky
 - b) Techniky – kolorovaná kresba

Téma 2: Co maminka nejraději dělá?

Výtvarný námět: *Co maminka nejraději dělá?*

Charakteristika výzkumného vzorku

Výtvarné práce dětí mi poskytla učitelka čtyřtřídní MŠ v Praze. Počet výtvarných prací tohoto vzorku činí 14 (9 chlapců, 4 dívky). Průměrný věk dětí ve skupině: 6 let.

Průběh realizace

Téma bylo učitelkou záměrně navozeno a vedeno. Výtvarné práce obsahují komentáře dětí, které jsou umístěny na rubu každé práce.

Děti pracovaly v klidných podmínkách, k výtvarné činnosti nebyly nuceny. Výtvarná činnost probíhala v interiéru MŠ. Děti seděly u stolečků vedle sebe.

Učitelka děti na téma příliš nepřipravovala. Krátce si před zadaným úkolem s dětmi povídala o tom, co jejich maminka nejraději dělá. Výtvarné práce byly následně prezentovány na nástěnném panelu v prostorách MŠ.

Výtvarný úkol s problémem k řešení: zachytit činnost matky, zobrazit prostředí děje, zobrazit předměty charakterizující děj, zachytit výtvarnými prostředky atributy zobrazované činnosti, vyjádřit pohyb postavy.

Klíčová slova: linie, proporce, postava.

Učivo: vzdělávací programy: RVP PV a RVP ZV a pojetí výtvarné výchovy v jejich rámci (všechny vzdělávací oblasti).

Druhy výtvarné tvorby: volná zobrazující: zobrazení situace, volná tematická: žánr „*Matka*“.

Výtvarné prostředky:

- 1) Vizuálně obrazné: linie, bod, plocha, rytmus, kontrast, dynamičnost
- 2) Materiálně technické:
 - a) Instrumenty – kreslicí karton formátu A4, tužka, černé fixy a mikrofixy, barevné pastelky a voskovky
 - b) Techniky – kolorovaná kresba

4.8.2 Zpracování dat a jejich interpretace

Téma 1 (Viz Tabulka 6)

Absolutní četnost výtvarných prací: 9

Téměř v polovině dětských prací: Čtyři výtvarné práce (44,4 %) je dětmi zobrazena stereotypní situace *Jak jdeme s maminkou na procházku*. Za významné též považují, že pouze v jedné výtvarné práci z 9 (11,1 %) se matka objevuje v mužské roli (Obrázek 18). Ve zbývajících osmi pracích (88,89 %) se postavy matky objevují na zahradě, na nákupu apod. Postava matky byla nejčastěji zobrazována *en face*: v šesti pracích (66,6 %). Pohyb postav byl naznačen pouze ve třech pracích (33,3 %) pokusem o zachycení gesta (zdvížená ruka) a smíšeným profilem. Vztah postav byl vyjádřen pouze ve dvou pracích (22,2 %) překrýváním postav a vyjádřením doteku mezi dvěma postavami. V pěti pracích (55,5 %) je činnost matky vyjádřena atributy činnosti (volant traktoru, snowboard, koloběžka apod.). V pěti pracích (55,5 %) se kromě atributů činnosti matky vyskytly další umělé a přírodní objekty charakterizující danou činnost (stromy, lyžařský vlek apod.). Vztah mezi postavami a přírodním nebo umělým objektem byl nejčastěji vyjádřen funkčním protáhnutím končetiny, překrýváním, četnými deformacemi apod.

Téma 2 (Viz Tabulka 7)

Absolutní četnost výtvarných prací:14

Nejčteněji děti zobrazovaly matku při domácích pracích jako je úklid a vaření: pět prací (35,7 %), např. Obrázek 19. Ani v jedné práci se neobjevila činnost, ve které matka přebírá mužskou roli. Jedenáct výtvarných prací (78,5 %) zobrazuje matku v typicky ženských rolích (péče o děti, péče o domácnost apod.). Za významné považuji, že ve třinácti dětských pracích (92,8 %) je zobrazena pouze jedna postava: postava matky. Pouze na jedné výtvarné práci se objevují čtyři postavy (matka a tři sourozenci). Vztah postav na této výtvarné práci však není formálně naznačen. Náznak pohybu postavy zobrazením smíšeného a úplného profilu se objevuje v šesti pracích (42,8 %). Činnost postavy je ve třinácti pracích (92,8 %) charakterizována atributem činnosti (nákupní košík, tablet, koště apod.) Ve všech čtrnácti pracích se kromě atributů vyskytly i další umělé a přírodní objekty charakterizující danou činnost (kuchyňské nádobí, kuchyňský dřez, váza na květiny apod.). Vztah mezi postavou a přírodním či umělým objektem byl vyjádřen funkčním protažením končetin a překrýváním.

4.8.3 Dílčí závěry a hodnotící reflexe Etapy 3

Odpovědi na výzkumné otázky Etapy 3:

Téma 1

Uvedený námět je poměrně rozvíjející, avšak jeho rizikem je přílišná obecnost. Ze zadání je patrné a označila bych to za pozitivní jev, že námět stimuluje zobrazení vztahu dvou postav při společné víkendové činnosti. Za pozitivum tohoto výtvarného námětu považuji též konkretizaci časového období. Dětem tedy není blízká minulost (uplynulý víkend) tak vzdálena. Námět stimuluje vyjádření druhu činnosti charakteristickým znakem – atributem. Učitelka dostatečně nezdůraznila, že ve výtvarné práci vyžaduje vztah dvou postav. Proto byl vyjádřen pouze ve dvou případech. Ve většině prací byly použity barevné fixy. Doporučila bych učitelkám dávat dětem jako instrument spíše černý fix (mikrofix), který by je nezdržoval ve výtvarném vyjádření.

Přestože byl tedy námět poměrně nosný, způsob zadání děti příliš nemotivoval k rozvinutějším představám. Učitelka by tedy měla více promýšlet způsob zadání námětu a dostatečně zdůraznit, jaké aspekty chce v dětském výtvarném projevu stimulovat. Samotný, mnohdy nápaditý námět tedy pro rozvoj dětských představ nestačí. Děti musí vědět, co důležitého mají výtvarným úkolem vyřešit.

Tímto námětem učitelka stimulovala rozvíjení kvality výtvarného vyjádření související s rozvojem grafického typu, což je pro výtvarný růst dítěte velmi důležité.

Námět nenabízí změnu role matky (v průběhu konkrétního víkendu se nemusela jiná role uskutečnit). Výsledkem jsou tedy převážně stereotypní činnosti matky. Pouze jedno dítě spontánně zobrazilo matku přebírající mužskou roli.

Jako inovativní téma námětu *Co jsem s maminkou dělal / dělala o víkendu?* uvádím např.: *Co s maminkou o víkendu nejraději dělám, když ji chci rozveselit?*, *Co s maminkou o víkendu nejraději dělám a táta o tom neví?* Dále bych doporučila učitelce v závěrečném společném hodnocení výtvarných prací vyzdvihnout výtvarnou práci, na které maminka řídí traktor a povídat si s dětmi na toto téma.

Téma 2:

Námět stimuluje vyjádření druhu činnosti charakteristickým znakem – atributem. Výtvarný úkol nestimuluje vztahy. Matka byla téměř ve všech případech zobrazena jako jednotlivina. U dětí se však v tomto tématu značně projevil vyšší průměrný věk: 6 let, oproti Tématu 1 *Co jsem s maminkou dělal/dělala o víkendu?*, kde průměrný věk dětí činil 5 let. Vyšší průměrný věk se projevil zejména ve vývojově vyzrálším výtvarném projevu profilujícím se kvalitněji zvládnutým zobrazením lidské postavy. Věk však vždy nemusí hrát ve výtvarném projevu rozhodující roli, protože spousta mladších dětí, i když má špatné zobrazovací schopnosti a úroveň jejich kresby není dostatečně vyzrálá, dokáže vyjádřit představy. Výzkumy diplomových prací⁵⁹ bylo též prokázáno, že např. o vyjádření vztahů se úspěšně pokusí i děti, které zobrazují lidské i zvířecí postavy jako „hlavonožce“.

⁵⁹Viz Výběr diplomových prací v Seznamu použitých informačních zdrojů.

Jaké informace měl tento výtvarný úkol přinést učitelce a co měl u dětí ve výtvarném projevu stimulovat? Úkol byl zaměřen obecně na zobrazení činnosti matky. Nestimuloval zobrazení neobvyklých aktivit matky, protože je učitelka po dětech nevyžadovala.

Na většině dětských prací je matka zobrazena ve stereotypních činnostech. Učitelka tedy zadaným tématem neaktualizovala dětské představy. Úkolu taktéž nepředcházela vhodná motivace a příprava. Učitelka děti příliš nemotivovala, aby si představily, že maminka dělá i další zajímavé činnosti. Tento námět nesměřuje k zobrazení role, tím spíše ne k její změně.

Jedna z dívek nakreslila činnost matky: *Maminka má narozeniny a v ruce drží kytku.* Jako případnou inovaci uvádím výtvarný úkol: *Kdo mamince podává květinu k narozeninám?* Tento výtvarný úkol stimuluje vztah i pohyb postav.

5 DIDAKTICKÁ ČÁST

Didaktickou část tvoří pedagogický experiment. Cílem didaktické části je formulovat principy pro didaktickou reflexi tématu „*Matka*“ ve výtvarných činnostech v MŠ. Dále chci v této části navrhnout možná východiska pro pojetí námětů a úkolů tématu „*Matka*“ včetně formulace základních didaktických a metodických pokynů. Cílem didaktické části je mimo jiné ověřit vlastní kompetence ve vztahu k výtvarným činnostem.

5.1 Etapa 4: Pedagogický experiment

Etapu 4 jsem rozdělila na Etapu 4A: *Individuální dotazování zaměřené na děti* a Etapu 4B: *Realizaci výtvarných zadání s námětem „Matka“*.

Předchozími výzkumy v diplomových pracích⁶⁰ bylo několikrát ověřeno, že nově formulovanými úkoly s výtvarnými problémy, které děti ještě neřešily, se urychlí úroveň jejich výtvarného vyjadřování i úroveň jejich myšlení. Pedagogický experiment je tedy vhodnou metodou v souvislosti se snahou u dětí rozvíjet představy a nabádat je k výtvarnému zobrazení nové role matky. Při realizaci experimentu učitelka dopředu netuší, zda bude zdařilá, ale nemá obavy ji zkusit. Můj experiment může pak opakovat každá učitelka na své třídě.

Důvodem odlišnosti dětských skupin (nebyla dostupná pouze jedna kontrolní skupina dětí) pro můj pedagogický experiment je skutečnost, že nepracuji v MŠ. Realizace Etapy 4 tedy byla přizpůsobena dostupným možnostem. Uvědomuji si plně nevýhody vyhodnocování výzkumných dat plynoucích z těchto okolností.

5.2 Etapa 4A: Individuální dotazování zaměřené na děti

Tímto dotazováním jsem chtěla zjistit, jaké mají děti představy o specifickém rozdělování pohlavních rolí v jejich rodině. Jednalo se o vstupní mapování těchto představ a mělo být předstupněm k vlastním realizovaným jednotkám výtvarných činností v rámci MŠ.

⁶⁰ Viz Výběr diplomových prací v Seznamu použitých informačních zdrojů.

5.2.1 Charakteristika výzkumu

Cíl výzkumu

Prozkoumat, jaké mají děti představy o pohlavně specifickém rozdělení rolí v jejich rodině.

Výzkumné otázky

Jaké mají děti představy o pohlavně specifickém rozdělení rolí v jejich rodině?

Metody výzkumu

- 1) Polostrukturovaný rozhovor
- 2) Metody statistického vyhodnocení – zanesení údajů do tabulek a grafu. Grafické a procentuální zpracování dat.
- 3) Interpretace získaných dat a jejich uspořádání

Charakteristika výzkumného vzorku

Rozhovor jsem dělala ve čtyřtřídní MŠ v Praze. Celkem jsem se dotazovala 24 dětí (13 chlapců, 11 dívek). Průměrný věk dětí ve skupině: 6 let.

Průběh realizace

Jedná se o polostrukturovaný rozhovor s devatenácti polouzavřenými otázkami s variantami čtyř odpovědí: *matka – otec – oba rodiče – jiná odpověď*, který jsem pro předškolní děti sestavila. Tři odpovědi jsou nabídnuty jako uzavřené: *matka – otec – oba rodiče* a jedna odpověď: *jiná odpověď* respondentům dává možnost konkrétnějšího vysvětlení výpovědi. Rozhovor jsem dělala s každým dítětem individuálně. Cílem bylo získat kvantifikovatelné údaje.

5.2.2 Zpracování dat a jejich interpretace

(Viz Tabulka 11, Tabulka 12 a Graf 2)

Absolutní četnost respondentů: 24

Dvacet dětí (83,3 %) uvedlo, že u nich nejčastěji myje okna matka. I v dalších činnostech převažovala odpověď *matka*: *koupání, ošetřování*. Existují ale i činnosti, na kterých se stejnou měrou podílejí matka i otec: *vyprávění pohádek*. Matku v tomto případě uvedlo sedm dětí (29,2 %), otce uvedlo též sedm dětí (29,2 %). Za zmínku dále stojí i četněji

zastoupené činnosti, ve kterých děti volily variantu, že se na nich podílejí oba rodiče: *hubování dětí*. Zde variantu *oba rodiče* uvedlo osmnáct dětí (75 %). Varianta *jiné odpovědi* se objevila např. u *hraní si s dětmi*. Uvedlo ji osm dětí (33,3 %). Děti většinou uváděly starší sourozence, babičky, chůvy, kamarády apod. Za velmi zajímavé považují činnosti, ve kterých převažovala odpověď *otec*. Například devatenáct dětí (79,2 %) uvedlo, že otec řídí auto, když společně někam jedou. Činnostmi, které vykonává převážně otec, byly dále: *nakupování*, které uvedlo sedmnáct dětí (70,8 %) a dále např. *příprava večeří* a *luxování*. Variantu *otce* v obou činnostech uvedlo patnáct dětí (62,5 %).

5.3 Etapa 4 B: Realizace výtvarných zadání s námětem „Matka“

V Etapě 4B zpracovávám poznatky z realizovaných jednotek výtvarných činností, které jsem v mateřských školách provedla. Etapu 4B jsem rozdělila na Experiment 1, Experiment 2 a Experiment 3.

5.3.1 Charakteristika výzkumu

Cíle výzkumu

- 1) Prozkoumat, jaké mají děti představy o pohlavně specifickém rozdělení rolí v jejich rodině. Zjistit, zda se ve výtvarném vyjádření dětí projevuje setřený genderový rozdíl ženských a mužských profesí (činností).
- 2) Zjistit, zda se změny rolí matky projevují ve výtvarných pracích zkoumané skupiny dětí.
- 3) Ověřit, zda jsou děti schopné v souvislosti s daným námětem ve svých pracích zobrazit interakci dvou postav. Zjistit, zda jsou děti schopné pod vhodným pedagogickým vedením učitelky rozšířit repertoár představ spojený s tématem matky a zobrazit matku v méně obvyklých činnostech.
- 4) Rozvíjet všechny vzdělávací oblasti RVP PV a vzdělávací cíle výtvarné výchovy v jeho rámci. Rozvíjet grafické typy a dětský výtvarný projev co do detailů a situačních kontextů (hledisko výtvarné výchovy).

Výzkumné otázky

- 1) Jaké jsou aktuální představy zkoumané skupiny dětí o aktivitách a rolích typických pro matku a jaké problémy mají děti se zobrazováním situací charakterizujících tyto

představy? Projevují se změny rolí matky ve výtvarných pracích zkoumané skupiny dětí a jsou děti schopné v souvislosti s daným námětem ve svých pracích zobrazit interakci dvou postav?

Jakým způsobem lze inovovat a aktualizovat tematický celek „*Matka*“? Jsou děti schopné pod vhodným pedagogickým vedením učitelky rozšířit repertoár představ spojený s tématem „*Matka*“ a zobrazit ji v méně obvyklých činnostech? Pokud učitelka aktualizuje téma „*Matky*“, čím se liší úroveň výtvarného projevu dětí v porovnání s pracemi, ve kterých přetrvává stereotypní zadání?

Metody výzkumu

- 1) Zúčastněné i nezúčastněné pozorování
- 2) Pedagogický experiment
- 3) Analýza dětské výtvarné dokumentace
- 4) Metody statistického vyhodnocení (grafické a procentuální zpracování dat) – zanesení údajů do tabulek. Získaná data Experimentu 1 a Experimentu 2 jsem zanesla do tabulky, pro kterou jsem zvolila přehledný kategoriální systém. Dětské výtvarné práce těchto experimentů jsem posuzovala z hlediska kvantitativního (orientační kvantifikace výzkumných dat jako východisko k didaktické reflexi), které zkoumá např.: druhy činností matky a dále další aspekty podávající diagnostické informace (zobrazování postavy, vyjádření činnosti postavy, prostředí děje činnosti, začleňování postavy do prostředí, další znaky).

Získaná data Experimentu 3 jsem zanesla do jednoduché tabulky zobrazující druhy méně obvyklých / zajímavých činností, které maminka ještě dovede. Dětské výtvarné práce tohoto experimentu jsem posuzovala pouze z hlediska kvantitativního (orientační kvantifikace výzkumných dat). Cílem bylo rozšířit repertoár dětských představ o další aktivity matky. Tabulka činností může sloužit jako inspirace námětů pro učitelky MŠ.

- 5) Interpretace získaných dat a jejich uspořádání

Experiment 1: Co jsme dělali s maminkou o prázdninách?

Výtvarný námět: *Co jsme dělali s maminkou o prázdninách?*

Charakteristika výzkumného vzorku

Jednotku výtvarné činnosti jsem realizovala ve čtyřtřídní MŠ v Praze. Počet výtvarných prací tohoto vzorku činí 23 (12 chlapců, 11 dívek). Průměrný věk dětí ve skupině: 5,5 let.

Průběh realizace

Realizace experimentu proběhla v září 2014, přišlo mi tedy příznačné zvolit toto téma. Děti měly spoustu zážitků z období prázdnin, čehož jsem se snažila v nabízeném námětu maximálně využít.

Téma bylo záměrně navozeno a vedeno. Výtvarné práce obsahují komentáře dětí, které jsou umístěny na rubu každé práce.

Děti pracovaly v klidných podmínkách, k výtvarné činnosti nebyly nuceny. Výtvarná činnost probíhala v interiéru MŠ. Děti seděly u stolečků vedle sebe.

Téma jsem realizovala během jednoho týdne. Výtvarnému zpracování předcházela úvodní motivace – povídání si s dětmi o tom, co s maminkou dělaly o prázdninách nebo na dovolené. Součástí přípravy na samotnou výtvarnou realizaci byla též předvýtvarná pantomima. Hravou formou jsme s dětmi napodobovaly činnosti maminky o prázdninách.

Výtvarný úkol s problémem k řešení: vyjádřit vztah mezi dvěma či více postavami při společné činnosti realizované o prázdninách, vyjádřit činnost postav, zobrazit prostředí děje, zobrazit předměty charakterizující děj, zachytit výtvarnými prostředky atributy zobrazované činnosti, vyjádřit pohyb postav (pokusem o profil, gestem apod.).

Klíčová slova: linie, proporce, postavy, interakce, pohyb, dynamičnost.

Učivo: vzdělávací programy: RVP PV a RVP ZV a pojetí výtvarné výchovy v jejich rámci (všechny vzdělávací oblasti).

Druhy výtvarné tvorby: volná zobrazující: zobrazení situace, volná tematická: žánr „Matka“.

Výtvarné prostředky:

- 1) Vizuálně obrazné: linie, bod, plocha, rytmus, kontrast, dynamičnost
- 2) Materiálně technické:
 - a) Instrumenty – kreslicí karton formátu A4, černé fixy
 - b) Techniky – černobílá kresba

Experiment 2: Co dělá maminka, když je v práci? (Povolání maminky)

Výtvarný námět: *Co dělá maminka, když je v práci? (Povolání maminky)*

Charakteristika výzkumného vzorku

Jednotku výtvarné činnosti jsem realizovala ve dvou třídní MŠ v Praze. Počet výtvarných prací tohoto vzorku činí 9 (6 chlapců, 3 dívky). Průměrný věk dětí ve skupině: 5,4 let.

Průběh realizace

Realizace experimentu proběhla v listopadu 2014.

Téma bylo záměrně navozeno a vedeno. Výtvarné práce obsahují komentáře dětí, které jsou umístěny na rubu každé práce.

Děti pracovaly v klidných podmínkách, k výtvarné činnosti nebyly nuceny. Výtvarná činnost probíhala v interiéru MŠ. Děti seděly u stolečků vedle sebe.

Výtvarnému zpracování tématu předcházela čtrnáctidenní tematická příprava. Povídaly jsme si s dětmi o povolání jejich rodičů se záměrem zjistit, zda vlastně děti mají povědomí o tom, co přesně jejich rodiče v práci dělají a jakou činností se zde zabývají. Děti měly za úkol doma od rodičů zjistit informace o jejich zaměstnání. Povídaly jsme si poté s dětmi o tom, co viděly dělat jiné maminky v zaměstnání a jaká povolání dětem připadají zajímavá a proč.

Výtvarný úkol s problémem k řešení: zřetelně zaznamenat matčinu profesi, vyjádřit činnost matky v této profesi, znázornit polohu postavy v činnosti (postoj postavy, profil postavy), zobrazit prostředí děje, zobrazit předměty charakterizující děj, zachytit výtvarnými prostředky atributy zobrazované činnosti, vyjádřit pohyb postavy.

Klíčová slova: linie, proporce, postavy, interakce, pohyb, dynamičnost, profese, poloha, atribut.

Učivo: Vzdělávací programy: RVP PV a RVP ZV a pojetí výtvarné výchovy v jejich rámci (všechny vzdělávací oblasti).

Druhy výtvarné tvorby: volná zobrazující: zobrazení situace, volná tematická: žánr: „Matka“.

Výtvarné prostředky:

- 1) Vizualně obrazné: linie, bod, plocha, rytmus, kontrast, dynamičnost
- 2) Materiálně technické:
 - a) Instrumenty – kreslicí karton formátu A4, barevné pastelky, černé fixy (mým záměrem byl pouze černý fix, ale některé děti potřebovaly k výtvarnému vyjádření barvu)
 - b) Techniky – kolorovaná kresba

Experiment 3: Co maminka ještě umí/dělá?

Výtvarný námět: *Co maminka ještě umí/dělá?*

Charakteristika výzkumného vzorku

Jednotku výtvarných činností jsem realizovala ve dvoutřídní MŠ v Praze. Počet výtvarných prací tohoto vzorku činí 16 (6 chlapců, 10 dívek). Průměrný věk dětí ve skupině: 5 let.

Průběh realizace

Realizace experimentu proběhla v prosinci 2014.

Téma bylo záměrně navozeno a vedeno. Výtvarné práce obsahují komentáře dětí, které jsou umístěny na rubu každé práce.

Děti pracovaly v klidných podmínkách, k výtvarné činnosti nebyly nuceny. Výtvarná činnost probíhala v interiéru MŠ. Děti seděly u stolečků vedle sebe.

Výtvarné jednotce předcházela týdenní příprava. Každé ráno jsme si s dětmi povídaly v komunitním kruhu o tom, jaké činnosti ještě děti maminku viděly dělat. Zdůraznila jsem,

jaké jsou obvyklé činnosti, které už jsme kreslily, a dostatečně jsem naznačila, aby se děti pokusily o nějakou novou činnost, kterou ještě nikdo z kamarádů nenakreslil.

Výtvarný úkol s problémem k řešení: vyjádřit méně obvyklou činnost matky, znázornit polohu postavy v činnosti (postoj postavy, profil postavy), zobrazit předměty charakterizující děj, zachytit výtvarnými prostředky atributy zobrazované činnosti, vyjádřit činnost postavy charakterizovanou pohybem postavy.

Klíčová slova: linie, proporce, postavy, interakce, pohyb, dynamičnost, profese, poloha, atribut.

Učivo: Vzdělávací programy: RVP PV a RVP ZV a pojetí výtvarné výchovy v jejich rámci (všechny vzdělávací oblasti).

Druhy výtvarné tvorby: volná zobrazující: zobrazení situace, volná tematická: žánr: „*Matka*“.

Výtvarné prostředky:

- 1) Vizualně obrazné: linie, bod, plocha, rytmus, kontrast, dynamičnost.
- 2) Materiálně technické:
 - a) Instrumenty – kreslicí karton formátu A4, barevné pastelky (mým záměrem byl opět pouze černý fix, ale některé děti potřebovaly k výtvarnému vyjádření barvu).
 - b) Techniky – kolorovaná kresba.

5.3.2 Zpracování dat a jejich interpretace

Experiment 1 (Viz Tabulka 8)

Absolutní četnost prací: 23

Nejčastěji zobrazovaly děti rodinu u moře: sedm prací (30,43 %), např. Obrázek 20 a na houbách: šest prací (26,09 %). Náměty se mohly opakovat z důvodu, že děti seděly vedle sebe a napodobovaly se. Důvodem též může být i předvýtvarná motivace spojená se společným vzpomínáním na zážitky o prázdninách, což je vždy riziko přípravných rozhovorů před výtvarnou realizací. Opakující se náměty však nemusí být vždy špatné (vysvětleno viz dále v Experimentu 3: *Co moje maminka ještě umí/dělá?*). Téměř všechny děti: dvacet jedna prací (91,30 %) zobrazily postavu z pohledu *en face*. Pouze ve dvou případech (8,70 %) byl zobrazen smíšený profil, který směřuje k rozvoji grafického typu.

Zajímavým jevem je počet zobrazovaných postav: v deseti pracích (43,47 %) děti zobrazovaly více postav než dvě (nejčastěji zobrazena rodina: matka, otec a sourozenci), v osmi pracích (33,3 %) děti zobrazily dvě postavy (matku a sebe) a ve čtyřech pracích (17 %) šlo o zobrazení jednotliviny matky (viz např. Obrázek 21: zde šlo sice o jednotlivinu matky, ale jedná se o zajímavý detail matky). Děti, které zobrazily matku jako jednotlivinu, měly celkově méně vyzrálý výtvarný projev (zobrazení lidské postavy odpovídalo nižším grafickým typům, v některých případech chyběly atributy činnosti matky apod.). Pohyb postavy zobrazily pouze dvě děti: chlapec a dívka (8,7 %) a to pokusem o smíšený profil a náznakem gesta. V ostatních jednadvaceti případech (91,3 %) se jedná o statickou postavu. Nezpozorovala jsem tedy rozdíl v dynamickém a statickém zobrazování postavy mezi chlapci a dívkami. Matku v sedmi případech (30,43 %) dekorovaly pouze dívky (náušnicemi, vzory na šatech apod.). V devíti pracích (39,1 %) děti zřetelně zobrazily činnost matky atributem této činnosti (košík na houby, konev na zalévání, plavky apod.). Některé děti dokonce vyjádřily vztah atributu činnosti a matky (matka drží košík v ruce: znázornění dotyku). Ve čtrnácti případech (60,87 %) je matka zobrazena bez atributu činnosti. Absence atributu je zřejmě způsobena tím, že nebylo dostatečně zdůrazněno, jak se dá činnost charakterizovat. Dětem tak chyběly představy. Bylo by účinné více děti stimulovat k tomu, aby před výtvarnou činností např. vyjmenovaly, co všechno maminka mohla mít o prázdninách v ruce, s čím jsme si s maminkou hráli a při jakých aktivitách. Vztah postav byl vyjádřen pouze ve dvou případech (8,7 %) viz např. Obrázek 22 a Obrázek 23 a to dotekem ruky. Ve zbylých jednadvaceti případech (91,3 %) se jedná o postavy znázorněné izolovaně (Obrázek 24). V sedmnácti případech (73,91 %) se též vyskytly přírodní a umělé objekty charakterizující danou činnost matky: moře, stan, mořské ulity apod. V sedmnácti dětských pracích (73,91 %) je role matky rozpoznatelná podle přítomnosti těchto objektů. Zajímavostí je, že i když se v jedenácti dětských pracích (47,83 %) objevily u matky dlouhé vlasy, postava byla statická. Dvě děti, které zobrazily postavu v pohybu, měly u postav vlasy krátké. Výtvarné vyprávění bylo naznačeno pouze v jedné výtvarné práci a to prostorem naznačeným ve dvou pásech nad sebou (Obrázek 25). Ve dvanácti pracích (52,17 %) převládá dominance matky oproti ostatním postavám, čímž se potvrzují známé vývojové jevy.

Experiment 2 (Viz Tabulka 9)

Absolutní četnost prací: 9

Oceňuji, že v sedmi případech (77,78 %) se u dětí objevily v zobrazení matky neobvyklé profese (činnosti v těchto profesích) matky: např. televizní zpravodajka, tj. *Maminka, jak hlásí televizní zpravodajství* (Obrázek 26), dále zeměměřička tj. *Maminka, jak zaměřuje stromy* (Obrázek 27) nebo poštovní doručovatelka, tj. *Maminka, jak roznáší poštu* (Obrázek 28) apod. Všechny děti byly schopné zaznamenat profese matky a činnosti v těchto profesích. Sedm dětí (77,78 %) je zaznamenalo atributem činnosti profese (např. poštovní obálka, injekční stříkačka, nůžky, hrníček na čaj apod.) a dvě z nich (22,22 %) zobrazily matku bez atributu činnosti profese. V těchto případech lze profesi rozeznat z prostředí vyjádřeného umělými a přírodními objekty. Někdy je pro děti obtížné atribut (charakteristický znak profese) zobrazit. To, že jej děti zachytily je velmi významné. Všechny devět dětí zobrazilo postavu matky *en face*. Pohyb postavy nebyl naznačen ani v jednom případě. Dostatečně jsem nezdůraznila, o jaký pohyb by v rámci tématu mělo jít a jak by si s ním děti měly poradit.

Děti byly v několika případech schopné zaznamenat maminčiny méně obvyklé profese jako je např. řidička autobusu tj. *Maminka, jak řídí autobus* (Obrázek 29). Dále zobrazily např. *Maminku, jak trénuje ve sportu* tj. jako sportovní trenérku nebo *Maminku, jak masíruje* tj. jako masérku (Obrázek 30).

Za významné považuji, že se ve většině případů dětem podařilo znázornit atribut činnosti profese např. nůžky (Obrázek 31).

Experiment 3 (Viz Tabulka 10)

Absolutní četnost prací: 16

Méně očekávané situace matky, které děti zobrazily (např. *Maminka opravuje záchod*: Obrázek 32) svědčí o různorodosti zajímavých činností jejich matky. Pozitivem je, že pohyb postavy, byl ve většině prací: v jedenácti pracích (68,75 %) zobrazen, protože formulací tohoto námětu jsem se snažila děti k pohybu zřetelně stimulovat.

Ve třech pracích dětí (18,75 %) se objevila totožná činnost matky: *Jak maminka leze na strom* (Obrázek 33, Obrázek 34, Obrázek 35). Toto je vždy, jak již bylo zmíněno,

rizikem společného přemýšlení a vzpomínání při přípravném rozhovoru (i když jsem zdůraznila, aby děti byly originální) i při samotné realizaci výtvarného námětu, (když děti sedí u stolečků vedle sebe). Dochází tak k přejímání nápadů představy jiného dítěte. Je ale otázkou, zda skutečnost, že dítě opakuje nosnou představu někoho jiného, je vždy špatné. Je v pořádku, že se snaží napodobit výtvarnou práci někoho jiného, protože tím vlastně dojde k narušení stereotypu. Doporučením by bylo hledat příčiny, proč takové dítě nemá dostatek vlastních představ a snažit se je individuálně rozvíjet motivačními rozhovory, na které by např. navázal pokus o výtvarné vyprávění apod.

5.3.3 Dílčí závěry a didaktická reflexe Etapy 4

Odpovědi na výzkumné otázky Etapy 4A

Při rozhovoru jsem se od dětí dozvěděla zajímavé informace (např. varianta *jiné odpovědi* byla nejčastěji: babička, chůva, kamarádi nebo sourozenci), které by při následné výtvarné činnosti mohly být pro děti stimulujícím prvkem narušování stereotypů námětů, jako jsou např. *Moje maminka, Rodina* apod. Na rozhovor by dále mohl navazovat výtvarný úkol, který by byl rozvíjející zejména možností existence dalších zajímavých aktivit, které vykonává matka, otec, případně oba rodiče či jiní členové rodiny. Tento rozvíjejícím způsobem formulovaný výtvarný úkol by přinesl vzdělávací zisky týkající se změny role matky a narušování ustálených stereotypů v zobrazování rodiny. Některé jevy zpracované v tabulce (Viz Tabulka 11) mohou být zajímavé pro zadávání výtvarných úkolů s námětem „Matka“. Může se jednat zejména o položky, ve kterých dominuje otec (*nakupování, luxování a příprava večeře*). Získané informace mohou být předmětem dalšího výzkumu zaměřeného např. na zobrazení otce a jeho dominanci v některých činnostech a aktivitách. Samotné otázky a rozhovory s dětmi jsou vždy vhodnou motivací před výtvarnou činností a učiteli podávají důležité informace o dítěti.

Odpovědi na výzkumné otázky Etapy 4B:

Experiment 1

Myslím si, že se mi tímto týdenním experimentem v MŠ podařilo rozvinout některé námětové stereotypy spojené se zobrazením matky. Nepodařilo se mi však přimět děti k vyjádření vztahu. Důvodem může být to, že nebylo dostatečně zdůrazněno, že mi o tento

vztah jde a že jsem dětem např. vhodnou pantomimou neukázala, jak se dá vztah výtvarně realizovat. Výtvarným úkolem též bylo, aby si děti poradily s vyjádřením pohybu postavy (vyjádření akce). Smíšeným profilem pohyb postavy vyjádřily pouze dvě děti, jejichž výtvarný projev je po všech stránkách velmi vyzrálý (znázornily též vztah postav dotekem).

Z Etapy 3: *Zobrazení matky ve výtvarných činnostech vedených učitelkami MŠ* jsem se poučila, že je lepší dětem jako instrument poskytnout pouze černý fix (mikrofix) z toho důvodu, že barva někdy děti ve výtvarném projevu zdržuje, proto jsem tak učinila.

Mým názorem je, že můj námět byl dostatečně rozvíjející a dal dětem velký prostor k utváření prekonceptů tématu „*Matka*“. Je však nutné, aby s tímto námětem učitelka důsledněji pracovala a zdůraznila dostatečně dětem vhodným didaktickým způsobem všechny výtvarné problémy, které mají děti ve výtvarné práci řešit (interakce postav, pohyb postav apod.).

Experiment 2

Děti byly schopné zaznamenat i zajímavé profese, které svědčí o změně rolí matky. Tento námět ukázal, že se setřený genderový rozdíl mužských a ženských profesí alespoň v některých případech projevil. Námět stimuloval změnu role matky, protože právě v některých povoláních si děti mohou uvědomit potlačený genderový rozdíl mužských a ženských profesí. Toto téma dává, myslím, velké možnosti v rozšíření prekonceptu námětů *Co naše maminky ještě umějí*. Za významné považuji, že se ve většině případů dětem podařilo znázornit atribut činnosti profese, který je velmi významný pro její rozpoznatelnost. Děti měly největší potíže s naznačením pohybu postav a vztahu mezi postavou a atributem profese. Můj problém spatřuji v tom, že jsem více neupozornila, že po dětech pohyb postav vyžadují a nedala jsem příklady, jak se dá pohyb výtvarně naznačit. Na svém experimentu tohoto tématu tedy vidím nedostatky, kterých je třeba se vyvarovat. Pokud bych úkol zadávala podruhé, zaměřila bych pozornost na způsob, jak dětem námět profese matky nabídnout lépe (pokud o nápaditější námět) a jak děti lépe na řešení problému výtvarného úkolu připravit (dramatizace spojená s povoláním matky apod.). Myslím, že se mi však do jisté míry podařilo námět stereotypního zobrazení matky oživit. Už samotné povídání, předvýtvarný zážitek, vhodná motivace a dramatizace před vlastní výtvarnou činností jsou pro děti podnětné. Pro stimulaci pohybu postavy bych

doporučila námět více konkretizovat: např. *Co musí maminka v práci rychle zvládnout, Jak maminka spěchá do práce* apod.

Těž dávám doporučení pro rodiče. Ověřila jsem si, že některé děti matku v její profesi nikdy neviděly. Jak tedy mohou mít o činnosti matky v její profesi představu? Je tedy nutné před zadáním námětu prodiskutovat s rodiči, že je pro prekoncept matky důležité, aby své děti vzaly někdy s sebou do zaměstnání. Děti tak získají lepší představu o tom, co jejich maminka dělá v práci.

Experiment 3

Myslím si, že se mi podařilo děti přimět k zobrazení méně očekávaných situací matky. Svědčí o tom různorodost zajímavých činností, které děti nejen vyjmenovaly, ale pokusily se je také výtvarně vyjádřit. Ověřila jsem si, že když učitelka nevzdá snahu a přemýšlí o tom, jak dětem výtvarný úkol zadat lépe (jako problém k řešení), když zdůrazní, na co se děti mají zaměřit, soustředit, případně co mají vymyslet, výsledek se určitě dostaví.

6 SHRNU TÍ ZJIŠTĚNÝCH VÝZKUMNÝCH NÁLEZŮ

Odpovědi na hlavní výzkumné otázky:

- 1) *Existují v současné umělecké výtvarné tvorbě autoři, kteří reflektují téma „Matky“?*
Výzkum Etapy 1 ukázal, že je v současné době možné nalézt umělce, kteří ve své tvorbě reflektují téma mateřství. Další výzkum by se tedy mohl ubírat cestou hledání dalších umělců, kteří se tímto tématem zabývají.
- 2) *Projevují se změny rolí matky v jejím zobrazování v rámci výtvarných úkolů zadávaných učitelkami?*

Současné představy dětí o matce se razantně nemění. Děti stále zobrazují matku ve stereotypní roli ženy v domácnosti. Vysvětlují si to tím, že tyto stereotypní náměty učitelky dětem neustále nabízejí, protože necítí potřebu je inovovat. Nelze však veškerou vinu dávat učitelkám. Problémem může být i to, že se s tímto modelem matky jako ženy v domácnosti děti v rodině setkávají. Mohou mít těž při výtvarných činnostech strach z neúspěchu, pokud by kreslily matku v neobvyklých situacích. Zvolí tedy náměty, které si myslí, že umí nebo které se od nich očekávají. Ve výtvarných projevech a námětech na téma „*Matka*“, které jsem měla možnost vidět např. na praxích během studia nebo které jsem záměrně v rámci Etapy 2 a 3 mého výzkumu získala od učitelek, se tedy zobrazení role matky od mých zkušeností z dětských let nijak zásadně nemění (v dětských výtvarných pracích zadávaných učitelkami maminka nejčastěji vaří, jde na procházku a je opětovně zobrazována jako jednotlivina).

Deskripce současného stavu provedená v Etapách 2 a 3 mého výzkumu tedy přináší nepříliš povzbudivé informace o přístupu učitelek k tématu „*Matka*“. Otázkou, na kterou je třeba v této souvislosti odpovědět, je: *Kde hledat inspirační zdroje a další podněty, které by vedly k prohloubení výtvarně pedagogických kompetencí učitelek MŠ?* Pro nalezení odpovědí je možné obrátit pozornost:

K oblasti výtvarného umění

Inspirace výtvarným uměním první poloviny 20. století (kapitola 3.3. Teoretické části) a inspirace současným výtvarným uměním (Etapa 1 Výzkumné části).

Výzkumné nálezy i zjištění zejména z oblasti současného výtvarného umění mohou být důležitým inspiračním zdrojem pro didaktickou reflexi učitelek mateřské školy v podávání návrhů nových přístupů k tématu „*Matka*“ (viz Příloha 1: díla výtvarnic).

K repertoáru dětských představ a jejich zkušeností na dané téma: projeví se v rozhovorech před výtvarnou činností.

K poučení z již realizovaných výzkumů: viz diplomové práce⁶¹ a Etapa 4 mého výzkumu (Pedagogický experiment).

K poučení z širších teoretických poznatků

Výběr autorů, ze kterých jsem v Teoretické části čerpala, může být pro učitelky inspirací, ale nikoli jedinou možností z dostupných zdrojů. I já jsem získávala informace z více pramenů. V teoretické části pak uvádím jen ty, jejichž poznatky nejlépe konvenovaly s mými výzkumnými záměry.

- 3) *Jsou děti při vhodném pedagogickém vedení (aktualizace námětu, správný motivační postup a příprava k výtvarné činnosti) schopny překonat námětové stereotypy tématu „Matka“?*

Jak prokázaly uváděné výzkumy realizované v rámci diplomových prací,⁶² na kvalitu vzdělávacího procesu ve výtvarné výchově má nesporný vliv nejen předchozí příprava dětí zaměřená na obohacování jejich představ jako prekonceptů světa, který je obklopuje, ale také formulace výtvarného úkolu a zdůraznění výtvarného problému, nabízeného k řešení. Za prokázané těmito výzkumy můžeme pokládat i skutečnost, že aktuálně dosažená úroveň výtvarného vyjádření se projeví právě při zadávání nových výtvarných úkolů s relativně novým problémem. Nemusí se však projevit na těch, které se v téměř identické podobě (při opakování úkolu na stejný námět stejnými prostředky) každoročně objevují v zadáních námětů pro dětské výtvarné činnosti.

⁶¹ Viz Výběr diplomových prací v Seznamu použitých informačních zdrojů.

⁶² *Ibid.*

Východiskem pro další výtvarně pedagogické rozvažování může být již ověřená pracovní hypotéza, formulovaná takto: *Existují nejen témata, ale i způsoby jejich didaktického uchopení a nabízení dětem ve výtvarných činnostech, které významněji než jiná stimulují rozvoj nejen poznávacích procesů a výtvarného vyjadřování, ale nesou i značný všeobecně vzdělávací potenciál (viz RVP PV). Jedním z takových témat je i tradiční téma „Matka“ a „Mateřství“, kde je však tento potenciál při přetrvávajících stereotypech ve výtvarné edukaci mnohem méně využit pro rozvoj dětské osobnosti, než jsou jeho reálné možnosti.*

- 4) *Proč současné stereotypy zobrazení matky ve výtvarných úkolech nabízených dětem v mateřské škole narušovat a ještě lépe nahrazovat tvořivými přístupy učitele, a následně i dětí?*

Důvodem je deskripce zjištěného stavu nabídky námětů a úkolů spojených se zobrazením matky, které jsou v MŠ častým stereotypem (viz výzkumné nálezy DP⁶³ a výzkumné nálezy z Etap 2 a 3 mého výzkumu).

Tento stereotyp se nejčastěji projevuje jako:

a) Zobrazení postavy matky jako jednotliviny bez jakéhokoli situačního kontextu

Nejčastější zadání úkolů na námět *Maminka* nebo *Moje maminka* (neustále opakovaná se stejným zadáním, které přestává být motivující) vede k opakování stále týchž řešení, bez orientace na konkrétní výtvarný problém (naznačení pohybu, snaha o činnosti s nějakým atributem či jinou osobou, vyjádření vztahu k jiným osobám apod.). Tato zadání jsou zaměřená pouze na jednotlivinu matky zobrazenou staticky (většinou *en face*), bez vztahů k dalším osobám, popř. bez zobrazení v činnostech s různými objekty (předměty), které odkazují na speciální situace či akce. Taková zadání mají nepatrný rozvíjející potenciál a nulový vzdělávací efekt ve smyslu rozvoje dětských představ na rozdíl od zadání, v nichž je těžištěm rovněž zobrazení matky, ale ve kterých je obsažen nový problém, nabízený dětem k řešení.

⁶³ Viz Výběr diplomových prací v Seznamu použitých informačních zdrojů.

b) Zobrazení námětu S matkou/rodinou na procházce: bez nabízených a konkrétních problémů k řešení

c) Zobrazení námětu Matka vaří: zobrazení matky pouze v této jediné činnosti

Odpovídají tyto výše uvedené stereotypy proměnám, kterými prošla role matky od poloviny minulého století do současnosti?

Námětový stereotyp *Matka vaří* sice vyhovuje požadavku zobrazit matku v akci (konkrétní činnosti), ale jak pro dítě, tak i pro učitelku není (pro časté opakování) příliš motivující ke změně grafického typu lidské postavy, natož pak ke změně role. Navíc ukazuje matku pouze v této „tradiční roli“ což už dávno neodpovídá jejímu skutečnému obrazu.

Jak tyto námětové stereotypy překonávat?

Zobrazení matky vychází z potřeby dítěte vyjadřovat svůj vztah k blízké, často nejbližší bytosti. Nelze je proto v předškolním vzdělávání jako námět pro výtvarné činnosti opomíjet. Naopak je třeba s dětmi o tom, co vše maminka umí, co dělá v práci, co doma atd. hovořit a obohacovat tak dětské prekoncepty matky o nové poznatky, zkušenosti, hodnotící postoje, které si děti navzájem předávají. Učitelka tyto individuální dětské výpovědi v rámci nabízeného tématu iniciuje, nabízí slovní i výtvarné vyjádření a jednotlivé představy shrne do nového obrazu matky a mateřství, který více odpovídá jejím současným rolím. Námět matky je východiskem a osou pro všechny vzdělávací oblasti RVP PV.

Návrhem, jakými prostředky tyto stereotypy překonávat je Didaktická část mé práce (Etapa 4). Na mé náměty a způsoby zadání děti reagovaly, i když v některých případech shledávám nedostatky (v mém experimentu se ukázalo, že některým dětem chybí představy).

Vypracovaná metodika šetření je využitelná v praxi učitelek mateřských škol a může ji opakovat každá učitelka, která na jejich základě může udělat vstupní diagnózu a po skončení pedagogického experimentu také výstupní diagnózu každého dítěte i celé skupiny, jak se zaměřením na odraz proměny rolí matky, tak na rozvíjení vzdělávacích potenciálů výtvarných (rozvoj prekonceptů světa

prostřednictvím výtvarné činnosti), tak osobnostních. Návrhy a konkrétní metodická doporučení inspirované výtvarným uměním první poloviny 20. století a nálezy z oblasti současného výtvarného umění jsou východiskem pro konkrétní návrhy nových přístupů k tématu „*Matka*“.

Problémy při realizaci práce

- a) Užití více kontrolních skupin dětí při výzkumných etapách
- b) Realizace příliš mnoha výzkumných sond za použití velkého množství metod náročných na zpracování. Moje práce se též rozšířila o kapitolu současného výtvarného umění. Pokládala jsem však za zajímavé tyto poznatky v práci obsáhnout, protože úzce konvenují s mými výzkumnými otázkami.
- c) Citlivost tématu matky pro některé děti – etický rozměr práce

Ve svém výzkumu jsem se na rozdíl od Věry Tollingerové⁶⁴ nesetkala s citlivým tématem absence jednoho z rodičů z důvodu úmrtí. Pokud jsem na podobný problém narazila, jednalo se spíše o absenci jednoho z rodičů z důvodu rozvodu nebo jsem se setkala s tím, že o děti pečovali převážně prarodiče či chůvy (jednalo se zejména o děti cizí národnosti nebo o děti, jejichž rodiče jsou pracovně nadprůměrně vytížení).

⁶⁴ TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

7 ZÁVĚR

Úkoly zadané v tématu práce mě motivovaly k prozkoumání konkrétní oblasti současné výtvarné tvorby. Osobní setkání s ženami, výtvarnicemi, bylo pro mě obohacující zkušeností, kterou nelze získat jiným způsobem a která je inspirující pro moji výtvarně – pedagogickou činnost.

Nezbytnost seznámit se s metodami pedagogického výzkumu mi přinesla významnou zkušenost pro hodnotící sebereflexi. Zejména akční výzkum pokládám za její účinný a zároveň učitelce mateřské školy dostupný prostředek pro neustále pokračující zkvalitňování jejího pedagogického působení.

Zpracování bakalářské práce jako celku bylo pro mne impulsem k důkladnějšímu zamyšlení se i nad náměty dětských výtvarných činností vedených učitelkami a k prozkoumání dalších vzdělávacích i etických kontextů.

Přínos práce spatřuji v předávání informací, které si učitelka může uvědomit při výběru výtvarných námětů. Dalším přínosem je vzdělávací zisk pro praxi učitelek ve výtvarných činnostech v mateřské škole a dále pro jejich celoživotní vzdělávání.

Moje práce je východiskem pro další výzkumná šetření, která by se hlouběji zabývala objevenými problémy. Šíře problematiky mne inspiruje pro další práci v magisterském studiu.

8 SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

Použitá literatura

FULKOVÁ, Marie, HAJDUŠKOVÁ, Lucie a SEHNALÍKOVÁ, Vladimíra. *Galerijní a muzejní edukace 1: vlastní cestou k umění: vzdělávací programy Uměleckoprůmyslového musea v Praze a Galerie Rudolfinum v roce 2011*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2012. 315 s. ISBN 978-80-7290-535-5.

GAVORA, Peter. *Výzkumné metody v pedagogice: příručka pro studenty, učitele a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1996. 130 s. ISBN 80-85931-15-X.

HAZUKOVÁ, Helena a ŠAMŠULA, Pavel. *Didaktika výtvarné výchovy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2005, 129 s. ISBN 80-7290-237-7.

HAZUKOVÁ, Helena. *Výtvarné činnosti v předškolním vzdělávání*. Praha: Raabe, 2011. 160 s. Nahlížet - nacházet. ISBN 978-80-87553-30-5.

HENDL, Jan. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1997. 243 s. ISBN 80-7184-549-3.

JEŘÁBEK, Jaroslav, ed., TUPÝ, Jan a BALADA, Jan. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005. 126 s., 92 s. příl. ISBN 80-87000-02-1.

KARSTEN, Hartmut. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum, 48. ISBN 80-7367-145-X.

MARKOVÁ, Dana a DVOŘÁKOVÁ, Nina. *Dana Marková: plastiky*. Katalog výstavy. Fotografie v katalogu: Michal Novák. Brno: Dům umění města Brna, 1991. 23 s.

MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, Michaela. *Rodina a práce: jak je sladit a nezbláznit se*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 157 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-615-5.

MEGLIN, Diana a MEGLIN, Nick. *Kreslení jako cesta k sebevyjádření*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. 223 s. ISBN 80-7178-446-X.

MOŽNÝ, Ivo. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 207 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 80-717-8624-1.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Vyd. 2., uprav. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008, 323 s. Studijní texty, Sv. 38. ISBN 978-80-86429-87-8.

Největší malíři: život, inspirace a dílo. Č. 108, Andrzej Wróblewski. Praha: Eaglemoss International, 2000. 30 s. ISSN: 1212-8872.

PACHMANOVÁ, Martina a FRANK BARNOVÁ, Michala. *Vlasta Vostřebalová Fischerová (1898-1963): mezi sociálním uměním a magickým realismem*. Vyd. 1. Řevnice: Arbor Vitae, 2013. 239 s. ISBN 978-80-7467-044-2.

PACHMANOVÁ, Martina. *Zrození umělkyně z pěny limonády: genderové kontexty moderní české teorie a kritiky umění*. Vyd. 1. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2013. 163 s. ISBN 978-80-86863-64-1.

PRŮCHA, Jan. *Pedagogický výzkum: uvedení do teorie a praxe*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1995. 132 s. ISBN 80-7184-132-3.

RENZETTI, Claire M. a CURRAN, Daniel J. *Ženy, muži a společnost: 1. Vyd.* Praha: Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.

SKUTIL, Martin a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011, 256 s. ISBN 978-80-7367-778-7.

SMOLÍKOVÁ, Kateřina. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2004, 48 s. ISBN 80-87000-00-5.

ŠVAŘÍČEK, Roman a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TOLLINGEROVÁ, Věra. *Zobrazení matky a mateřství ve spontánním i navozeném výtvarném projevu v mladším školním věku*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 106 s., [9] s. příl.

UŽDIL, Jaromír. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: výtvarný projev a psychický život dítěte*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2002. 128 s. ISBN 80-7178-599-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 1999. 353 s. ISBN 80-7184-803-4.

Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. [Sv.] 7., Ř-Š. Vyd. 1. Praha: Diderot, 1999. 428 s. Encyklopedie Diderot. ISBN 80-902555-2-3.

ZHOŘ, Igor. *Proměny soudobého výtvarného umění*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 165 s. ISBN 80-04-25555-8.

Elektronické zdroje

Bystřická výstava ukazuje tapisérie vytvořené zaniklou technikou. 2013-7-1. [online].

[cit. 2015-4-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-brno/kultura/233286-bystricka-vystava-ukazuje-tapiserie-vytvorene-zaniklou-technikou/>

Nová citační norma ČSN ISO 690:2011 - Bibliografické citace. 2015-4-1. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/novaiso690/>

PACHMANOVÁ, Martina. *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*. 2014-12-22. [online]. [cit. 2015-2-10]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=42>

Před půlnocí. TV, ČT1. 18. 7. 2006, 23:32. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095690193-pred-pulnoci/306281381940718>

ŠVEJDOVÁ, Vlasta. *Já Vlasta*. 2008. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: <http://www.vlastasvejdoва.cz/?page=3>

VOSTŘEBALOVÁ FISCHEROVÁ, Vlasta. *Mezi sociálním uměním a magickým realismem*. 2014-5-28. [online]. [cit. 2015-4-12]. Dostupné z: www.ghmp.cz/vlasta-vostrebalo-va-fischerova-mez-socialnim-umenim-a-magickym-realismem/

Výběr diplomových prací

MALINOVSKÁ, Zdeňka. *Příroda jako inspirace výtvarných explorací v mateřské škole*. Diplomová práce. Vedoucí práce Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014. 102 s., [24] s. příl.

MUČKOVÁ, Alice. *Výtvarné a verbální vyjádření předškoláků*. Diplomová práce. Vedoucí práce: Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014. 71 s., [22] s. příl.

STUHLÍKOVÁ, Vladislava. *Počátky vytváření plošných a prostorových forem se zaměřením na zobrazení lidské a zvířecí figury*. Diplomová práce. Vedoucí práce Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2008. 121 s., [34] s. příl.

ŽÁKOVÁ, Alena. *Vyjádření prostorovosti v plošné tvorbě dětí v období před zahájením jejich povinné školní docházky*. Diplomová práce. Vedoucí práce Paed.Dr. Helena Hazuková, CSc. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2006. 153 s., [30] s. příl.

9 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Díla výtvarnic

Příloha 2: Dětské výtvarné práce

Příloha 3: Tabulky a grafy

Příloha 4: Rozhovory s výtvarnicemi

Příloha 5: Dotazník zadávaný učitelkám

PŘÍLOHY

Příloha 1: Díla výtvarnic¹

Obrázek 1 Marková, Dana: *Snění o naději*
(Matka s postiženým dítětem)

Obrázek 2 Marková, Dana: *Arménie*

Obrázek 3 Marková, Dana: *První mateřství*

Obrázek 4 Marková, Dana: *Vítej, synu*

¹ Autorkou fotografií Eva Nevoralová, vyjma Obrázek 5 a Obrázek 6, kde je autorem Michal Novák.

Obrázek 5 Marková, Dana: Česáči ovoce

Obrázek 6 Marková, Dana: Jak modeluji se třemi dětmi

Obrázek 7 Marková, Dana: Odpočinek

Obrázek 8 Marková, Dana: Stopa života

Obrázek 9 Ondrušová-Wünschová, Jana: Zrození

Obrázek 10 Ondrušová-Wünschová, Jana: Mateřství

Obrázek 11 Ondrušová-Wünschová, Jana: Studie

Obrázek 12 Ondrušová-Wünschová, Jana: Madonna s dítětem

Obrázek 13 Ondrušová-Wünschová, Jana: Bolest matky

Obrázek 14 Švejdová, Vlasta: Odpočinek u Volendamu

Obrázek 15 Švejdová, Vlasta: Nikdy tě neopustím

Obrázek 16 Švejdová, Vlasta: Čtvrtá dcera

Obrázek 17 Švejdová, Vlasta: Děťátko

Příloha 2: Dětské výtvarné práce²

Obrázek 18 Maminka, jak řídí traktor. CH(5;11)

Obrázek 19 Maminka peče závin a vaří polévku. D(6;0)

Obrázek 20 Jsme u moře a máma tady plave. CH(5;7)

Obrázek 21 Maminka je u moře, svléká se a jde do vody (detail). D(5;10)

Obrázek 22 Jsme v lese a máma drží košík a sbírá houby. D(6;6)

Obrázek 23 Maminka sbírá houby s tátou a bráškou. Jsme v lese. D(5;7)

² Používané označení: CH = chlapec, D = dívka.

Obrázek 24 Sbíráme s maminkou v lese houbičky. D(6;5)

Obrázek 25 Maminka seděla u moře na dece a my hledali ulity. Pak zase seděl na dece táta. Strídali jsme se. Kdo neseděl, hledal ulity. CH(6;0)

Obrázek 26 Maminka pracuje v televizi, ve zpravodajství. CH(6;6)

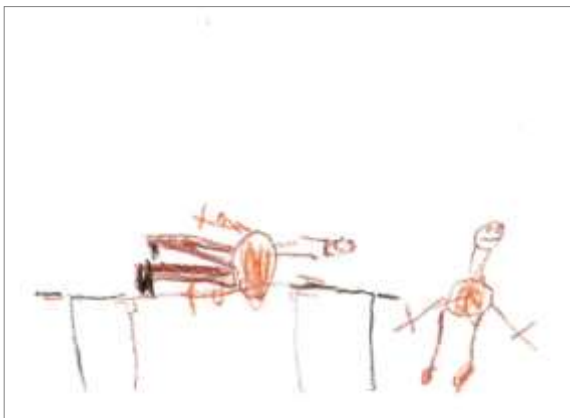
Obrázek 27 Maminka je zeměměřička. Zaměřuje stromy. CH(6;1)

Obrázek 28 Maminka roznáší poštu (detail). CH(5;3)

Obrázek 29 Maminka řídí autobus. D(5;0)

Obrázek 30 Maminka masíruje (detail). CH (5;1)

Obrázek 31 Maminka je kadeřnice, stříhá holčičku. D (5;5)

Obrázek 32 Maminka opravuje záchod. Je tam pavouk a pavučina. CH (5;1)

Obrázek 33 Maminka leze na strom. D (5;2)

Obrázek 34 Maminka leze na strom. D (5;3)

Obrázek 35 Maminka, jak leze na strom. D (5;3)

Příloha 3: Tabulky a grafy

Dotazníkové šetření zaměřené na učitelky MŠ:

Tabulka 1: Čím myslíte, že je způsobeno, že u dětí v poslední době klesá úroveň kresby lidské postavy?

Problém se soustředěností, nechut' kreslit	6	25,0 %
Nemyslím si, že klesá úroveň kresby lidské postavy	4	16,7 %
Přetechnizovaná a uspěchaná doba, špatný vliv médií	8	33,3 %
Nové večerníčky – nevhodný vzor postav z TV	1	4,2 %
Rodiče mají málo času na děti	2	8,3 %
Děti málo kreslí	3	12,5 %

Tabulka 2: Jak byste výše zmíněný problém řešila? Uveďte konkrétní návrhy.

Více děti motivovat	1	4,17 %
Procvičovat jemnou motoriku	3	12,5 %
Chodit s dětmi na procházky, věnovat se jim	3	12,5 %
Tento problém neřeším	1	4,17 %
Více kreslit lidskou postavu, vést s dětmi rozhovory o lidském těle	6	25 %
Hodně si s dětmi povídat	1	4,17 %
Dostatek 3D podnětů a dopřát dětem dostatek času na dozrání	1	4,17 %
Práce s netradičními materiály	2	8,33 %
Co nejvíce haptických vjemů a omezení hraček	1	4,17 %
Kurzy pro maminky s dětmi	1	4,17 %
Nemyslím si, že klesá úroveň kresby lidské postavy	4	16,67 %

Tabulka 3: Jaký výtvarný úkol/výtvarný námět jste dětem na téma „Maminka“ v minulosti již nabídla?

Portrét Moje maminka	4	16,67 %
Kreslíme pro maminku (přáníčka, přívěsky na krk, ke Dni matek)	5	20,83 %
Společné chvíle s maminkou, trávení volného času	2	8,33 %
Maminka u kadeřníka	1	4,17 %
Povolání maminky	1	4,17 %
Kdy je maminka nejkrásnější?	1	4,17 %
Rodina	4	16,67 %
Maminčiny ruce	1	4,17 %
Maminčina radost	1	4,17 %
Moje maminka	2	8,33 %
Dokreslovaná koláž, koláž s využitím mobilu	2	8,33 %

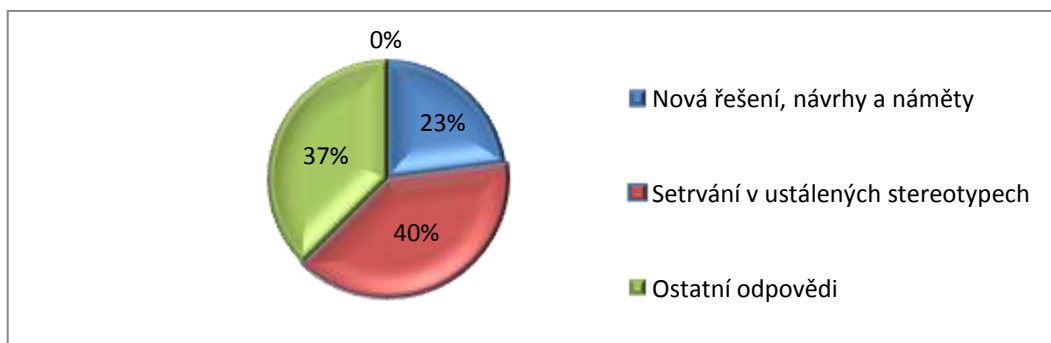
Tabulka 4: Během mého výzkumu jsem zjistila, že děti stále zobrazují maminku ve stereotypních situacích (maminka uklízí, vaří, pere apod.). Proč tomu tak podle Vás je?

Trocha stereotypu neuškodí	2	7,4 %
Připisovaná genderová role pro muže a ženy (předsudek)	4	14,8 %
Děti kreslí skutečnost (jak nejčastěji maminku vidí)	12	44,4 %
Vyjádření jistoty a zázemí	1	3,7 %
Vidí takto maminku i v časopisech, reklamách a v televizi	5	18,5 %
Máma musí všechno zvládnout	1	3,7 %
Neztotožňuji se s názorem, že by děti maminku kreslily ve stereotypních situacích	2	7,4 %

Tabulka 5: Jaký výtvarný úkol/výtvarný námět na téma „Maminka“ byste zadal/a jako inovaci? Můžete podrobněji rozepsat.

Jak s maminkou společně trávíme volný čas?	1	4,17 %
3D obrázek	1	4,17 %
Pohádka, příběh	2	8,33 %
Maminčiny emoce	1	4,17 %
Prožitkový úkol, rozhovory na různá témata	1	4,17 %
Pocit, když mě máma hladí	1	4,17 %
Modelování	2	8,33 %
Prázdniny, dovolená, víkend	2	8,33 %
Pozorovat nejdříve činnosti matky v časopisech	2	8,33 %
Dárek pro maminku	2	8,33 %
Práce s netradičními materiály	4	16,67 %
Maminka a já	2	8,33 %
Práce s fotografií	2	8,33 %
Deník společných činností	1	4,17 %

Graf 1: Shrnutí odpovědí dotazníku pro učitelky MŠ na otázky č. 3 a č. 5 (absolutní četnost odpovědí: 48)

Tabulka 6: Učitelky MŠ: Téma 1: Co jsem s maminkou dělal/a o víkendu?

Orientační kvantifikace výzkumných dat:		
Činnosti:		
Volnočasové aktivity:	s maminkou na výletě – máma řídí auto	1
	sport	1
	jak jdeme s mámou na procházku	4
Pracovní činnosti:	s mámou na zahradě	1
Nakupování:	máma jede v autě na nákup	1
Technické činnosti:	máma řídí traktor	1
Rozdělení rolí:	práce, na kterých matka přebírá mužskou roli	1
	ostatní práce/role	8
Diagnostické hledisko:		
Zobrazování postavy: Počet zobrazovaných postav:	jedna postava	0
	dvě postavy	8
	více než dvě postavy	1
Vyjádření činnosti postavy atributem činnosti		6
Bez atributu činnosti		3
Dekoratívni prvky		2
Zobrazování postav:	zezadu	0
	en face	6
	profil úplný	0
	profil smíšený	3
Přírodní a umělé objekty charakterizující danou činnost		6
Vyjádření vztahu postavy a atributu/přírodního či umělého objektu		5
Znázornění prostředí děje (činnosti):	interiér	0
	exteriér	9
Naznačení pohybu postavy		4
Bez pohybu		5
Naznačení vztahu postav		1
Začleňování postav do prostředí:	rozptýlení kreseb po celém formátu papíru	4
	soustředění k dolnímu okraji papíru popř. na základní linku	4
	jiné	1

Tabulka 7: Učitelky MŠ: Téma 2: Co maminka nejraději dělá?

Orientační kvantifikace výzkumných dat:			
Činnosti:	volnočasové aktivity:	hraní her na tabletu	1
		oslava narozenin	1
	pracovní činnosti:	práce na zahradě	2
		domácí práce	8
		z toho:	
		sušení prádla	1
		úklid a vaření	5
		mytí nádobí	2
		nakupování	1
		péče o děti	1
Rozdělení rolí:		práce, na kterých matka přebírá mužskou roli	0
		typicky ženská role matky	11
		jiná role matky	3
Diagnostické hledisko:			
Zobrazování postavy: Počet zobrazovaných postav:		jedna postava	13
		dvě postavy	0
		více než dvě postavy	1
Vyjádření činnosti postavy atributem činnosti			7
Bez atributu činnosti			7
Dekoratивní prvky			4
Zobrazování postav:		zezadu	1
		en face	3
		profil úplný	1
		profil smíšený	9
Přirodní a umělé objekty charakterizující danou činnost			14
Vyjádření vztahu postavy a přírodního či umělého objektu			7
Znázornění prostředí děje (činnosti):		interiér	10
		exteriér	2
		bez znázornění prostředí	2
Naznačení pohybu postavy			7
Bez pohybu			7
Naznačení vztahu postav			0
Začleňování postav do prostředí:		rozptýlení kreseb po celém formátu papíru	11
		soustředění postav k dolnímu okraji	2
		jiné	1

Tabulka 8: Experiment 1: Co jsme dělali s maminkou o prázdninách?

Orientační kvantifikace výzkumných dat:		
Činnosti – situace, v jakých jsme s maminkou:	stanujeme	1
	jsme u moře	7
	jsme na výletě	1
	jsme na houbách	6
	maminka zalévá květiny	1
	s maminkou u vody	3
	s maminkou na chatě	2
	s maminkou na návštěvě	1
	s maminkou na kánoi	1
Diagnostické hledisko:		
Počet zobrazovaných postav:	jedna postava	4
	dvě postavy	8
	dvě a více postav	10
	jedna postava lidská a jedna zvířecí	1
Zřetelné/jednoznačné vyjádření činnosti postavy atributem činnosti		18
Bez atributu		5
Vyjádření vztahu matky s atributem činnosti		9
Vyjádření dominance (důležitosti) matky oproti ostatním postavám		12
Dekorativní prvky u matky		7
Atributy rozpoznatelnosti matky (detaily):	náušnice	4
	dlouhé vlasy	11
	vzor na šatech	2
	více atributů najednou	1
	bez atributů	5
Zobrazování postav:	en face	21
	profil smíšený	2
	profil úplný	0
	zezadu	0
Přírodní a umělé objekty charakterizující danou činnost		21
Vyjádření vztahu (interakce) postavy a přírodního či umělého objektu		9
Znázornění prostředí děje (činnosti)		17
Naznačení pohybu postavy		2
Naznačení vztahu postav		2

Postavy bez interakce – zvlášť		21
Začleňování postav do prostředí:	soustředění k dolnímu okraji papíru, popř. na základní linku	13
	rozptýlení kreseb po celém formátu papíru	7
	jinam	3
Lze zřetelně rozpoznat situaci/roli matky		19
Činnost lze rozeznat pouze z doprovodného komentáře dítěte		4
Počet situací téhož děje v jedné práci:	jedna situace	22
	dvě situace	1
Prostorové řešení výtvarné práce:	intelektuální horizont (pás považovaný za zem)	3
	prostor naznačen ve dvou pásech nad sebou	1

Tabulka 9: Experiment 2: Co dělá maminka, když je v práci? (Povolání maminky)

Orientační kvantifikace výzkumných dat:		
Seznam profesí:	sportovní trenérka – maminka trénuje sport	1
	zdravotní sestra – maminka dává lidem injekce	1
	masérka – maminka masíruje	1
	zeměměřička – maminka zaměřuje stromy	1
	televizní zpravodajka – maminka hlásí v televizi zprávy	1
	kadeřnice – maminka stříhá	1
	řidička autobusu – maminka řídí autobus	1
	poštovní doručovatelka – maminka roznáší poštu	1
	maminka pracující v čajovně – maminka roznáší čaj	1
Obvyklé profese		2
Neobvyklé – zajímavé profese		7
Z toho:	mužské	2
	ženské	5
Diagnostické hledisko:		
Schopnost zaznamenat profese:	v kolika případech jsou děti schopné zaznamenat profese	9
	nejsou schopné zaznamenat profese	0
Rozpoznatelnost profese:	zřetelné/jednoznačné vyjádření profese matky atrib. činnosti profese	9
	bez atributu činnosti profese (profese lze rozpoznat pouze z doprovodného komentáře)	0
Vztah matky s atributem profese:	vyjádření vztahu matky s atributem profese	7
	bez vyjádření tohoto vztahu	2

Dekorativnost:	dekorativní prvky u matky	4
	matka bez dekorativních prvků	5
Zobrazování postav:	en face	7
	profil smíšený	2
	profil úplný	0
	zezadu	0
Naznačení pohybu (akce) postavy		2
Statická postava		7
Přírodní a umělé objekty charakterizující danou činnost:	zobrazeny	9
	nezobrazeny	0
Vztah postavy a přírodního či umělého objektu:	vyjádření vztahu (interakce) postavy a přírodního či umělého objektu	6
	bez vyjádření tohoto vztahu	3
Prostředí děje:	znázornění prostředí děje (činnosti)	8
	bez znázornění děje	1
Začleňování postav do prostředí:	rozptýlení kreseb po celém formátu papíru	8
	soustředění k dolnímu okraji papíru popř. na základní linku	1
	jinam	0
Počet situací téhož děje v jedné práci:	jedna situace	9
	dvě situace	0
Prostorové řešení výtvarné práce:	intelektuální horizont (pás považovaný za zem)	1
	prostor naznačen ve dvou pásech nad sebou	0

Tabulka 10: Experiment 3: Co maminka ještě umí/dělá?

Orientační kvantifikace výzkumných dat:		
Méně očekávané činnosti matky:	maminka leze na strom	3
	maminka opravuje stůl	1
	maminka slepuje vázičku	1
	maminka řídí auto	4
	maminka maluje můj pokoj	1
	maminka chystá talíře na polévku	1
	maminka se dívá na televizi	1
	maminka opravuje záchod	2
	maminka pracuje na počítači	1
	maminka hraje fotbal	1

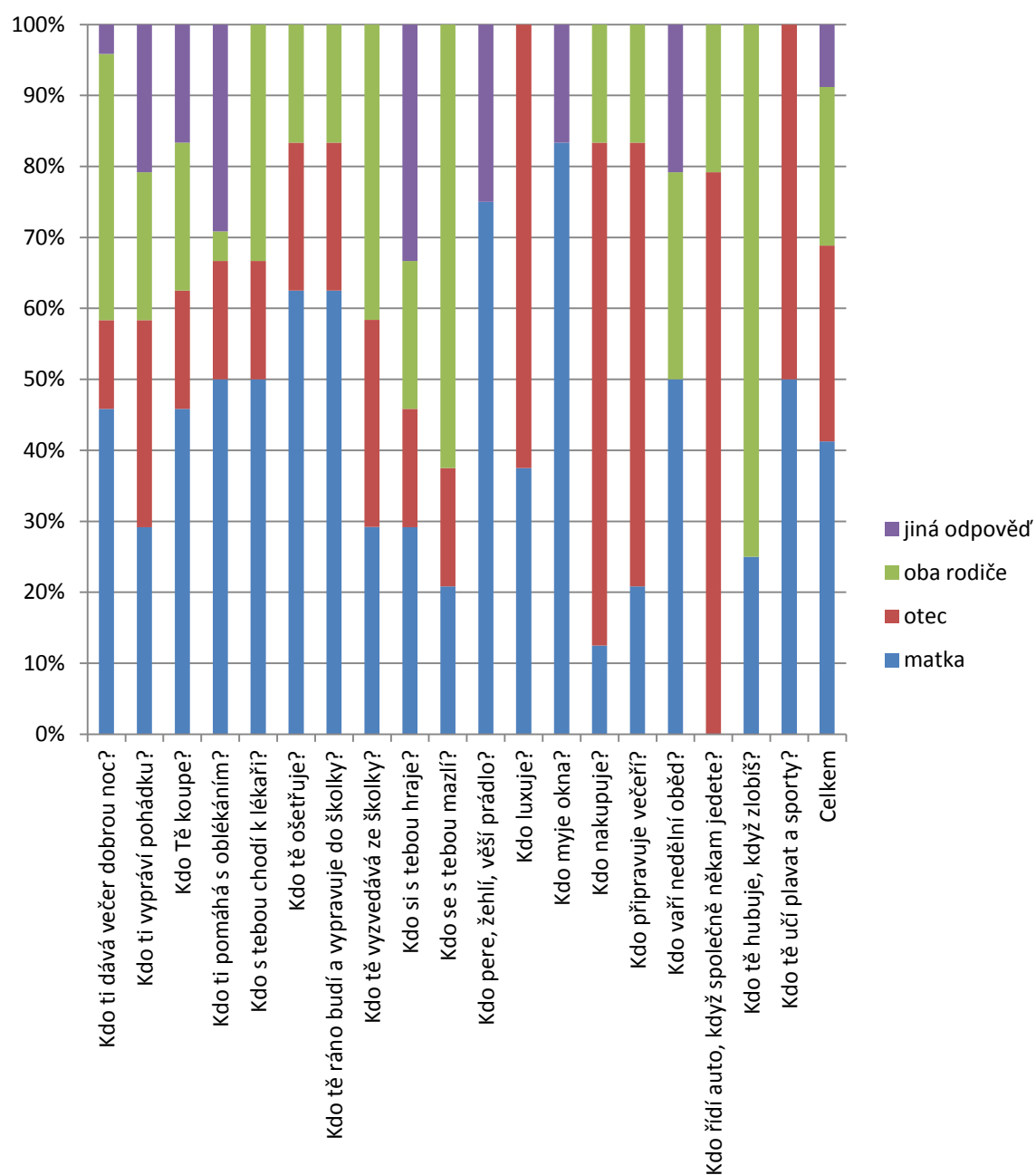
Tabulka 11: Individuální dotazování zaměřené na děti 1

	Otázka	matka	otec	oba rodiče	jiná odpověď
1	Kdo ti dává večer dobrou noc?	11	3	9	1
2	Kdo ti vypráví pohádku?	7	7	5	5
3	Kdo tě koupe?	11	4	5	4
4	Kdo ti pomáhá s oblékáním?	12	4	1	7
5	Kdo s tebou chodí k lékaři?	12	4	8	0
6	Kdo tě ošetřuje?	15	5	4	0
7	Kdo tě ráno budí a vypravuje do školky?	15	5	4	0
8	Kdo tě vyzvedává ze školky?	7	7	10	0
9	Kdo si s tebou hraje?	7	4	5	8
10	Kdo se s tebou mazlí?	5	4	15	0
11	Kdo pere, žehlí, věší prádlo?	18	0	0	6
12	Kdo luxuje?	9	15	0	0
13	Kdo myje okna?	20	0	0	4
14	Kdo nakupuje?	3	17	4	0
15	Kdo připravuje večeři?	5	15	4	0
16	Kdo vaří nedělní oběd?	12	0	7	5
17	Kdo řídí auto, když společně někam jedete?	0	19	5	0
18	Kdo tě hubuje, když zlobíš?	6	0	18	0
19	Kdo tě učí plavat a sporty?	12	12	0	0
	Celkem	187	125	104	40

Tabulka 12 Individuální dotazování zaměřené na děti 2

	Otázka	matka	otec	oba rodiče	jiná odpověď
1	Kdo ti dává večer dobrou noc?	45,8 %	12,5 %	37,5 %	4,2 %
2	Kdo ti vypráví pohádku?	29,2 %	29,2 %	20,8 %	20,8 %
3	Kdo tě koupe?	45,8 %	16,7 %	20,8 %	16,7 %
4	Kdo ti pomáhá s oblékáním?	50,0 %	16,7 %	4,2 %	29,2 %
5	Kdo s tebou chodí k lékaři?	50,0 %	16,7 %	33,3 %	0,0 %
6	Kdo tě ošetřuje?	62,5 %	20,8 %	16,7 %	0,0 %
7	Kdo tě ráno budí a vypravuje do školky?	62,5 %	20,8 %	16,7 %	0,0 %
8	Kdo tě vyzvedává ze školky?	29,2 %	29,2 %	41,6 %	0,0 %
9	Kdo si s tebou hraje?	29,2 %	16,7 %	20,8 %	33,3 %
10	Kdo se s tebou mazlí?	20,8 %	16,7 %	62,5 %	0,0 %
11	Kdo pere, žehlí, věší prádlo?	75,0 %	0,0 %	0,0 %	25,0 %
12	Kdo luxuje?	37,5 %	62,5 %	0,0 %	0,0 %
13	Kdo myje okna?	83,3 %	0,0 %	0,0 %	16,7 %
14	Kdo nakupuje?	12,5 %	70,8 %	16,7 %	0,0 %
15	Kdo připravuje večeři?	20,8 %	62,5 %	16,7 %	0,0 %
16	Kdo vaří nedělní oběd?	50,0 %	0,0 %	29,2 %	20,8 %
17	Kdo řídí auto, když společně někam jedete?	0,0 %	79,2 %	20,8 %	0,0 %
18	Kdo tě hubuje, když zlobíš?	25,0 %	0,0 %	75,0 %	0,0 %
19	Kdo tě učí plavat a sporty?	50,0 %	50,0 %	0,0 %	0,0 %
	Celkem	41,0 %	27,4 %	22,2 %	8,8 %

Graf 2 Individuální dotazování zaměřené na děti

Příloha 5: Rozhovory s výtvarnicemi

Rozhovor se sochařkou Danou Markovou

Proč jste si za své celoživotní téma vybrala právě ženu, matku a mateřství?

„Celý život jsem se vlastně na toto téma soustředila. Chtěla jsem se jako sochařka odlišit od mužů. A jak jinak se chcete odlišit než tématem? Podle rukopisu se to totiž nepozná. Výsostné postavení ženy je mateřství. Muž to nikdy nemůže cítit tak, jako žena. Muži se spíš zabývají erotickou stránkou a neví, co žena prožívá. Mění se její tělo, když čeká dítě. Prožívá krásné chvíle, když cítí, jak se dítě hýbe a kope, ale i negativní stránku věci a zdravotní problémy s tím spojené. Muž tohle všechno ví, ale je to pro něj abstraktní. Na jedné straně jsou to tedy nepříjemnosti spojené s těhotenstvím a na straně druhé, se žena na to dítě těší a udělala by pro ně všechno. Zním i matky, které riskovaly to, že nepřežijí, ale dítě chtěly za každou cenu. Je tam prostě silný pud. Jedna z mých dominantních soch je plastika ‚První Mateřství‘. Časem se tvorba posunula až ke vzniku života v díle ‚Embryo‘. Je to takový vývoj od skoro realistické plastiky až k nadčasovému Embryu – prvopočátku všeho živého. Nejvíce mě k tomuto tématu také pochopitelně navedl vlastní život. Mám tři syny a od toho se moje díla vždy odvíjela. Vždycky se mě všichni ptali, jak to dělám se třemi dětmi. Jak modeluji a jak to zvládám. Tak jsem v roce 1988 udělala takový modýlek, jak to u nás doma při mé práci vypadalo. Vymodelovala jsem své tři syny i kocoura. Držím tam mého nejmladšího syna v náručí a zároveň modeluji, protože kam jinam si to dítě má žena položit, když je takhle malé. Pak jsem ještě dělala jeden větší model na toto téma. Tam už jsem jenom já a jeden z mých synů.“

Jakou mělo inspiraci vaše stěžejní dílo *První mateřství*?

„Mateřství obecně je moje celoživotní téma. Celý můj život mne vlastně inspiroval k mé tvorbě. Seděli jsme u tatínka v ateliéru (sochař Jiří Marek: pozn. Nevoralová) a přišel tam sochař Honza Brož. Tenkrát se tam do mě hrozně pustili: ‚Ženská jako sochařka...cha cha...nikdy nemůže být jako chlap!‘. Já jsem tenkrát vzteky brečela a hrozně mě to vytočilo. A říkám jim: ‚Uvidíte!‘. A udělala jsem tuto sochu: ‚První mateřství‘, nejdříve metrovou. Tímto dílem jsem chtěla mluvit za všechny ženy, nejen za sebe. (Tento dávný rozhovor s otcem a jedním z jeho mladších kolegů Janem Brožem – autorka si v něm –

v opozici proti zdůrazňované mužské nadřazenosti, obhájí své pojetí věčného tématu ženy – matky: pozn. Nevoralová). *Dílo má vyjádřit to, jak se matka o své dítě bojí, jak se bojí průběhu porodu, tedy vyjádření obav. Zároveň i těšení se na dítě.*

Je zajímavé, že ke mně tenkrát do ateliéru přišly nějaké ženy nebo známé a to, co já jsem do té těhotné dala za pocity – tu rozpačitost a trochu i strach a radost zároveň, což jsem jim vlastně nejdříve neřekla, tak z toho díla vyčetly. Takže když do toho dáte srdce, tak to tam zůstane. Ta socha znázorňuje čas těsně před porodem.“

Měla jsem možnost vidět váš ateliér a velmi mě zaujala malá plastika s názvem *Vítej, synu!* znázorňující ženu, která právě porodila dítě. Můžete mi o ní něco říci?

„Tenkrát mě sestry nechaly v nemocnici těsně před porodem samotnou a šly si zakouřit. Měla jsem strach, bylo to moje první dítě a nevěděla jsem, co mě čeká. A najednou byl kluk na světě! Já jsem na ně volala a ony na mě: ‚Co křičíte, vždyť nehoří!‘, tak říkám: ‚Dítě už je na světě!‘. Syn nedýchal a najednou běhali všichni jako pominutí. Bylo to opravdu strašné. Takže to všechno se do tohoto díla promítlo. Na jedné straně jsem byla ráda, že to dobře dopadlo a nějaká pozitiva v té soše jsou a na druhé straně jsou tam velké obavy. Větší plastiku této sošky jsem už pak nedělala.

Myslím si, že dneska třeba ti tatínci u porodu jsou fajn, protože si před nimi ten personál na ženu tolik nedovolí.“

Jak jste zvládala roli matky a umělkyně zároveň?

„Já sama nevím, jak jsem to dělala, ale nějak jsem to udělat musela. Neměla jsem na vybranou. Vždy jsem za minimum peněz dělala maximum práce a nějak jsem se vždycky uživila. Pro mě byly děti a práce na prvním místě.

Já mám spoustu kamarádek, které se vzdaly dětí, aby mohly dělat kariéru. Sama jsem si položila otázku, o co bych toho udělala víc, kdybych neměla děti? Například kamarádka, malířka to oproti sochařům mají fyzicky méně náročné a rozhodli se děti vzdát. Já jsem se děti nevzdala, i když jsem měla fyzicky těžkou práci. Myslím si, že právě mateřství člověka určitým způsobem obohatí. Díváte se pak na věci zkrátka jinak, když jste matka. A já jsem chtěla tu sochařskou práci dělat za každou cenu a přes to nejel vlak.“

Nebyla jste někdy na pokraji sil s tím vším, co jste dělala? Tři děti, obrovská fyzická dřina při sochařině?

„Někdy to bylo velice náročné. Hlavně mi scházela opora v partnerovi – v manželovi.“

Do jaké míry a jakým způsobem si myslíte, že se proměnila role ženy/matky a její naplňování v porovnání s minulostí? Promítá se to nějak do Vaší tvorby?

„Nemyslím si, že by se podmínky pro ženu umělkyni nějak podstatně změnily (pokud beru v úvahu blízkou minulost). Je na rozhodnutí té ženy, jestli se vzdá dětí a obětuje rodinu kvůli kariéře. Pokud děti má, je to pro ni podstatně složitější, není-li babička, nebo dostatek peněz na chůvu. Jak je známo, tyto problémy měla už i Marie Kiri Skłodowská.“

Co pro Vás znamenalo být umělkyní a matkou zároveň?

„Já jsem se rozhodla zvládnout obě role, a jak se mi to povedlo, musí zhodnotit ti druzí. V každém případě, moje trojnásobné mateřství mě obohatilo a to jak v inspiraci v mé tvorbě, tak jako ženu – matku.“

Myslíte si, že to ženy umělkyně měly a mají v dnešní době složitější než muži umělci?

„Složitější... ženy to mají ve všech oborech složitější.“

Vyrovná se podle Vás v dnešní době svými schopnostmi žena umělkyně muži umělci?

„Chápu to asi takto: hodnotit, jestli je v tvorbě lepší žena nebo muž je naprosto zcestné. Jsme prostě jiní.“

Jste sochařka. Jdete tedy více po haptickém vjemu a po formě. Souvisí tato skutečnost s tím, že ústředním tématem Vaší tvorby je mateřství?

„Při tvorbě upřednostňuji své vnitřní pocity, např. vztah k danému tématu, lásku a něhu. Vnější forma se tomuto přizpůsobuje.“

Kdybyste vy sama měla předškolním dětem zadat nějaký výtvarný úkol na téma *Maminka*, o co by se jednalo? Jak si myslíte, že by si s tím děti poradily?

„Pokud jsem s tak malými dětmi pracovala, tak s úplně běžnými pastelkami a vodovými barvami. S plastickou hlinou jsme pracovaly, až když byly větší. Děti jsou velmi vynalézavé, stačí je motivovat prázdninami, sportem apod.“

Pokud byste měla dětem nabídnout před výtvarným úkolem na téma *Maminka* nějakou inspiraci z výtvarného umění, co by to bylo?

„Tak malým dětem žádné vzory neukazuji. Nechávám je tvořit naprosto volně. Mají občas tak bujnou fantazii a nápady, na které by ani dospělý nepřišel. Vzpomínám si na jeden obrázek, který nakreslila moje vnučka. Byla jsem tam já, ona a spousta psů, velmi zajímavě zakomponovaných. Psa namaluje klidně fialového.“

Kdyby Vaši synové měli nakreslit nebo vymodelovat vás na téma *Co moje maminka všechno umí*, jak si myslíte, že by Vás ztvárnili?

„Musím říci, že tato otázka je velice zapeklitá. Moji synové jsou už dospělí muži, kteří mají vlastní rodiny. Nicméně se shodli na tom, jak jsem se kdysi ztvárnila já sama nebo, jak mě namalovala moje přítelkyně karikaturistka Vlasta Mlejnková:

1. Já modeluji s nejmenším Lukášem v náručí u stojanu, Aleš mně sedí v nohách a učí se. Jirka s balónem, a ještě se tam promítá kocour.

2. Vlasta mě namalovala ve zlaté kleci se třemi ratolestmi, čtyři ruce, dláto, kladivo, vařečka. To obsahuje snad všechno. Děti, celá domácnost a práce.

Je pravda, že jsem s dětmi taky hodně sportovala, ale to už se tam nevešlo. Moji tři synové byli a jsou pro mě velkým přínosem, jak v tvorbě, tak i v osobním životě a těší mě, když vidím, že dost často podnikají stejné věci, které jsme dělali společně, a chodí s vlastními dětmi na ta místa, kam jsme chodili spolu.“

Rozhovor s malířkou a ilustrátorkou Vlastou Švejdovou

„Lidi mají moje obrázky rádi, protože v nich vyvolávají pokoj a klid.“

Jak jste se ve své tvorbě dostala k tématu mateřství?

„Já jsem začala plně tvořit, když se mi narodily děti a byla jsem s nimi doma. Moc se mi nechtělo umísťovat je do jeslí a školek, takže to bylo ovlivněno tím, že o to usilovněji jsem pracovala. Tak nějak to tedy vyplynulo z mého existenčního života.“

Jsou pro Vás ve Vašem díle vztah matky a dítěte a téma mateřství stěžejními?

„Řekla bych, že jsou v podstatě stěžejními. Na každém mém obrázku, až na výjimky, najdete dítě. Tak nějak to k matce patří. Když jsem před lety začala v Dikobrazu (satirický a humoristický týdeník vycházející od roku 1957, pozn. Nevoralová) – to mi bylo dvacet čtyři let a měla jsem už dvě malé holčičky (pak mám ještě dva syny), tak jsem začala vytvářet tzv. kreslený humor, který byl takový láskyplný a měl úspěch právě proto, že tam bylo obsaženo téma matky s dítětem. Uměla jsem podat úhel pohledu na život, který je ovlivněn mateřstvím. Ženy, které to viděly, se s tím nějakým způsobem ztotožnily, protože to také prožívaly. Přitom jako děvče jsem vůbec nebyla typ, který by nakukoval do kočárků, ale když se mi narodilo dítě, tak od Boha přišla taková vybavenost a pohled na děti kompletně. Dnes jsem ve fázi, kdy na ty děti ‚jukám‘, protože obdivuji, jak jsou úžasné. A je normální, že patří k matce více než k otci. Je to fyziologické. Ty děti vědí, kam položit ručičku, přitulí se. V Bretani jsem např. viděla Francouzku, jak se po ní pnula holčička, tak jsem měla chuť nakreslit tuto situaci, protože je normální a přirozená a i když ženy mají spoustu jiných možností, tak mateřství je dar a tak to má být. I v mých dětských ilustracích pohádek je vždy nějaká maminka nebo babička. Ve volné tvorbě však motivy matky nebo dítěte převažují. Vždycky je tam dítě, protože k matce zkrátka patří. Ženy děti vychovávají a sdílí s nimi i svoji radost. Ty děti se vlastně od matky učí. Je to provázáno s Bohem – není to jen fyziologický, ale i jakýsi duchovní zákon. Vždycky se jedná o nějakou absurdní situaci, když tomu tak není nebo když chybí ve vztahu matky a dítěte láska. Jsem žena a mám děti ráda, mám spoustu vnoučat a stále mě ten vztah matky a dítěte fascinuje. U dětí je zkrátka podle mě vztah k matce dán např. bez rozdílu pohlaví – řekla bych, že někteří chlapečci inklinují k matce ještě více než holčičky.“

Vaše výstava – Krajiny žen (září 2014, Brno) byla zaměřena na ženy. Jak Vy obecně vnímáte ženu?

„U mě je to takový renesanční záběr. Žena mi připomíná krajinu a krajina mi asociuje ženu. Když jedu na Vysočinu, tak si např. představuji, že ta krajina je jako vlasy a vidím v tom ženu. Dítě k tomu přirozeně patří. Dále ráda v obrazech zabydluji širší záběry s dětmi např. v díle Ráno v Benátkách. Je na něm žena, muž jede do práce a chlapec s aktovkou čeká na děvče, protože v Benátkách není škola (ta je až na pevnině, jezdí tam tedy trajekty). Já si těchto věcí prostě víc všímám.“

Jsou ve vašich dílech děti s maminkami vizuální nebo spíše pocitová záležitost?

„Vždycky pocitová.“

Jak si myslíte, že by děti měly zobrazovat ve výtvarném projevu maminku?

„Já si myslím, že pokud je ta matka normální a není to nějaký patologický případ dítěte ze ‚studeného‘ odchovu, tak by ta maminka měla být na obrázku dominantní. Alespoň tak se to promítlo u mých dcer (jejich obrázků a kresbiček, které mi dávaly). Mé dcery to takto kreslily: maminka byla velká a tlustá a tatínek byl někde zastrčený vzadu. Mám teď i pravnučku a u ní je to zobrazování podobné. Myslím si, že je to naprosto přirozené. Něco jiného pak je, když si děti řeknou: ‚tak a teď‘ budu kreslit dědečka nebo tatínka, tak ho kreslí. Ale když kreslí rodinu, tak je tam ta maminka dominantní, pakliže se nejedná o nějaký chorobný případ. To mi vždycky připadá k neuvěření, když se matka chová k dítěti nějak jinak než láskyplně, protože to mateřství je nejstálější a nejpevnější cit v životě, i když to nemusí být vzájemné. Děti se mohou na nějakou dobu z nejrůznějších důvodů od rodiny odříznout a žít si vlastní život, ale ze strany matky je ta láska vždy hodně silná.“

Proč si myslíte, že i když se sociální role matky v poslední době změnila, tak děti matku ve výtvarném projevu pořád zobrazují stereotypně – maminka vaří, pere apod.?

„Doba, technika, notebooky atd. na vztahu matky a dítěte nic nemění. Je to jen takový doplněk. Vztah matky a dítěte je zde stále a pro ženu je to jeden z nejstálějších vztahů, protože např. manželství je něco zcela jiného než mateřství.“

Příloha 3: Dotazník pro učitelky

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

prosím o vyplnění tohoto dotazníku, který bude součástí bakalářské práce s názvem „*Zobrazení matky ve výtvarném projevu předškolních dětí*“. Tento dotazník má přispět k rozpoznání změn v roli matky.

Vyplňte prosím Vaše údaje:

Pohlaví, věk:	Dosažené vzdělání popř. uvést, jaký obor studujete:
Mateřská škola, kde učíte – velká/malá, ve městě (uveďte město) /na vesnici (uveďte vesnici):	
Délka Vaší praxe	

1. Čím myslíte, že je způsobeno, že u dětí v poslední době klesá úroveň kresby lidské postavy?
2. Jak byste problém řešila? Uveďte konkrétní návrhy.
3. Jaký výtvarný úkol/výtvarný námět jste dětem na téma „*Maminka*“ v minulosti již nabídla?
4. Během mého výzkumu jsem zjistila, že děti stále zobrazují maminku ve stereotypních situacích (maminka uklízí, vaří, pere apod.). Proč tomu tak podle Vás je?
5. Jaký výtvarný úkol/výtvarný námět na téma „*Maminka*“ byste zadal/a jako inovaci? Můžete podrobněji rozepsat.